

ANTROPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

František Burda

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu
Strategický rozvoj Univerzity Hradec Králové,
reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Recenzent: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Tento text slouží jako učební pomůcka studentům Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové.

ISBN 978-80-7435-887-6 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PŘEDMĚTU

Vyučující: ThLic. František Burda, Ph.D.

Kontakt: frantisek.burda@uhk.cz

Hodinová dotace přímé výuky: 24 hodin

Hodinová dotace e-learningu: 24 hodin

Časová náročnost jednotlivých kapitol: 2 hodiny

Pravidla komunikace s vyučujícím: prostřednictvím e-mailové korespondence a korespondence v Moodle.

PŘEDSTAVENÍ PŘEDMĚTU

Předmět seznamuje se základními obecnými pojmy a kategoriemi z oblasti problematiky antropologie náboženství, představuje základní teoretické postoje a teorie týkající se antropologického pohledu na oblast náboženského myšlení, upozorňuje na kulturní souvislosti projevující se v odlišnostech mezi jednotlivými formami náboženských projevů a postojů ve vztahu k numinozním entitám. Současně upozorňuje na kulturní souvislosti zpětné vazby mezi náboženstvím a kulturou jednotlivých společenství ať kmenových, etnických, národních, nebo státních.

Informace získané z přednášek a kolokvií budou studenti následně prohlubovat samostudiem z doporučené literatury.

PROVÁZANOST S OSTATNÍMI PŘEDMĚTY

Antropologie náboženství vychází, navazuje a zpětně obohacuje kulturní a sociální antropologii, filosofii člověka, dějiny náboženského myšlení, religionistiku, ale také dějiny filosofie nebo střet kultur a náboženství. Současně se dotýká i problematiky kulturního násilí, dialogu kultur a globalizce, které jsou pojednávány v dalších předmětech jako Etika válečných konfliktů, Střet civilizací v globálním světě: konflikt nebo dialog nebo Inkvizice a cenzura: K dějinám duchovní kontroly a represe.

CÍLE PŘEDMĚTU

Student získá elementární přehled v oblasti základních otázek spojených s antropologickým zkoumáním rozsáhlého fenoménu náboženství. Na tomto základě pak bude umět dát do souvislosti kulturní a náboženské jevy, rituály, obřady, mytologie, kosmologické i kosmogonické teorie a bude je umět analyzovat a srovnávat s uspořádáním a strukturou společností.

KONCEPCE PŘEDMĚTU

Okruhy a témata:

1. ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ ANTROPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

2. PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ

3. NÁBOŽENSTVÍ A LIDSKÁ TĚLESNOST

4. OTÁZKA NÁBOŽENSKÉ IDENTITY A POLITIKA JEJÍHO KONSTRUOVÁNÍ

5. VLIV POHLAVÍ A GENDERU NA FORMULOVÁNÍ POSVÁTNEHO

6. KONVERGENCE NÁBOŽENSTVÍ A ENVIRONMENTU

7. NÁBOŽENSTVÍ A RITUÁL

8. FORMY A INTERPRETACE ŠAMANISMU

9. FORMY A INTERPRETACE ČARODĚJNICTVÍ

10. POUTNICTVÍ A FENOMÉN LIMINALITY

11. PODOBY A STRUKTURY MÝTU

LITERATURA

- Bowie, F. (2008): *Antropologie náboženství*: Praha: Portál.
- Girard, R. (1979): *Violence and the Sacred*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Girard, R. (2008): *O původu kultury. Hovory s Pierpaolem Antonellem a Joãem Cezarem de Castro Rocha*, Brno: CDK.
- Lévi-Strauss, C. (1993): *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa.
- Durkheim, É. (2002): *Elementární formy náboženského života*, Praha: Oikumené.
- Lévy-Bruhl, L. (1985): *Myšlení člověka primitivního*, Praha: Argo.
- Douglasová, M. (2014): *Čistota a nebezpečí*, Praha: Malvern.
- Girard, R. (1997): *Obětní beránek*, Praha: Mladá fronta.
- Girard, R. (1987) *Things Hidden Since the Foundation of the World*, Standford.
- Ginzburg, C. (2002): *Benandanti*, Praha: Argo.
- Ginzburg, C. (2003): *Noční příběh*, Praha: Argo.
- Frazer, J. (1994): *Zlatá ratolest*, kap. Magie a náboženství, str. 49–58.
- Eliade, M. (2005, 2008, 2009, 2014): *Dějiny náboženského myšlení I–IV*, Praha: Oikoymenh.
- Evans-Pritchard, E. (1965): *Theories of Primitive Religion*. Oxford University Press.
- Otto, R. (1998): *Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*. Praha: Vyšehrad.
- Paden, William E. (2002): *Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rosaldo, Renato (1993): *Culture and Truth*. Boston: Beacon Press.
- Cushner N. (2006): *Why Have You Come Here? The Jesuits and the First Evangelization of Native America*, Oxford.
- <https://books.google.cz/books?id=GI06Mf68a0sC&pg=PA215&lpg=PA215&dq=The+Christianization+of+Tupi-Guarani+Cosmology&source=bl&ots=N7tKfhs5wd&sig=U9kWfQNHkxM92DDY3gRLcWtrx9I&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwj9m62ywmHTAhWE0hQKHxHODswQ6AEIYTAI#v=onepage&q=The%20Christianization%20of%20Tupi-Guarani%20Cosmology&f=false>.
- Said, Edward (1994): *Orientalism*. N. Y.: Vintage Books.
- Shapiro, J. (1987): The Christianization of Tupi-Guarani Cosmology. *American ethnologist* 14(1):126-139. <http://documents.tips/documents/from-tupa-to-the-land-without-evil-the-christianization-of-tupi-guarani-cosmology.html>.
- Zíbrt, Č. (1995): *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Praha: Academia.
- Bramadat, Paul and Matthias Koenig (eds.) (2009): *International Migration and the Governance of Religious Diversity*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- https://www.researchgate.net/publication/280614981_Governance_of_Religious_Diversity_Research_Problems_and_policy_problems.
- Ebaugh, H. R. & Chafetz, J. S. (eds.) (2002): *Religion across Borders: Transnational Immigrant Networks*. Walnut Creek: Altamira <http://droolplay.us/download.php?asin=0759102252>.
- Mendel, M. (2010): *Džihád: Islámské koncepty šíření víry*. Praha: Atlantis
- Turner, V. (2004) [1969]: *Liminarita a communitas. Příběh rituálu*. Brno: Computer Press. Str. 95–122.
- Bastide, R. (2003): *Bahijské kandomble: Nagojský rituál*. Praha: Argo
- Turner, V. (1986): *The Anthropology of Performance*.
- Van Gennep, Arnold (1997): *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: NLN Hervieu-Léger, D. (2005): *Pohřební rituál pozdní modernity*. Biograf 38.
- Frye, N. (2000): *Velký kód*. Brno: Host, kapitola Jazyk I, str. 27–57.
- Jakobson, R. (1995): *Středověké fraškovité mystérium. Staročeský mastičkář*. In *Poetická*

funkce. Praha: H&H.

Julia L. Cassaniti and Tanya Marie Luhrmann: The Cultural Kindling of Spiritual Experiences, *Current Anthropology*, vol. 55, No. S10, The Anthropology of Christianity: Unity, Diversity, New Directions (December 2014), pp. S333-S343, Published by: The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/677881>.

Latour, B. (2001): « Thou shalt not take the Lord's name in vain » - being a sort of sermon on the hesitations of religious speech. Dostupné na <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/79-RES-SERMON-GB.pdf>.

Campbell, J. (2000): *Proměny mýtu v čase: vývoj mýtů od raných kultur až po středověké legendy*. Vyd. 1. Praha: Portál.

Eliade, Mircea (1994): *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie.

Eliade, M. (1993): *Mýtus o věčném návratu. Archetypy a opakování*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

Kanovský, M. *Štruktúra mýtov: štrukturálna antropológia Clauda Lévi-Straussa*, Praha: Cargo Publishers.

Lincoln, Bruce. *Discourse and the construction of society: comparative studies of myth, ritual, and classification*. New York: Oxford University Press, 1989
http://www.jstor.org/stable/357944?seq=1#page_scan_tab_contents.

Lévi-Strauss, C. (1996): *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin. Lévi-Strauss,

C. (2000): *Štrukturálna antropológia*. Bratislava. Kalligram. Lévi-Strauss, C. (2001).

Totemismus dnes. Praha: Dauphin.

Malinowski, B. (1968). *Vědecká teorie kultury*. Brno: Kraj. kulturně-osvětové středisko.

Weber, M. (1998): *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad, kapitoly Kouzelník – kněz (str. 143–149) a Prorok (str. 163–177).

Foucault, M. (2003): Subjekt a moc. In: *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann a synové. Str. 195–225.

Lužný, D. (2005): *Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství*. Brno: Masarykova univerzita.

Konopásek, Z.; Paleček, J. (2010): Apparitions and possessions as boundary objects: An exploration into some tensions between mental health care and pastoral care. *Journal of Religion and Health* (28 October 2010), pp. 1-16.

Geschiere, P. (2004): Čarodějnictví a modernita: návrat podivné spřízněnosti. In *Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie*. Skalník, Petr (eds.). Praha: SET OUT.

Paleček, J. (2010): *Mariánský sluneční zážrak ve světle sociologie, sociologie ve světle slunečního zážraku*. Biograf 52–53: 41–66.

Sharp, Lesley A. (1994) Exorcists, Psychiatrists, and the Problems of Possession in Northwest Madagascar. *Social Science Medicine*. 38: 525-542.

Margry, P. J. (2008): Secular pilgrimage: A contradiction in the terms? In: P. J. Margry, ed.: *Shrines and pilgrimage in the modern world: New itineraries into the sacred*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

KONCEPCE DISTANČNÍ POMŮCKY

Distanční pomůcka kopíruje témata okruhů ze sylabu. Každé téma je uvedeno dvouhodinovou přednáškou, která studentům poskytne vhled do problematiky. Každý z okruhů je v distanční pomůcce uveden stručnou charakteristikou, cíli a klíčovými slovy. Stěžejní část pak tvoří odkazy na podklady pro další studium, sestávající se převážně z internetových odkazů. Následuje literatura ke studiu, na jejímž základě pak studenti vypracovávají zadané úkoly.

Metodologie práce s distanční pomůckou: Pomůcka je určena k samostudiu, může být chápána také jako samostatný studijní materiál, nicméně vyžaduje vlastní samostatnou práci s doporučenou literaturou. Jednotlivé otázky předmětu budou studentům prezentovány přehledově v rámci přednášek, při domácí práci bude student prohlubovat jednotlivá témata na základě důkladného studia distanční pomůcky, čímž si zopakuje přehledově vyloženou látku z přednášek, ale také ji bude moci porozumět v konkrétním kontextu.

ZADÁVÁNÍ A KONTROLA DÍLČÍCH ÚKOLŮ

Komunikace mezi pedagogem a studenty, tedy zadávání a ověřování samostudia, probíhá prostřednictvím elektronické pošty. Na vypracování a odeslání každé z úloh zpět vyučujícímu má student 1 týden.

Kontrola a vyrozumění studenta o výsledku je provedena obratem. S harmonogramem jsou studenti seznámeni na počátku semestru v úvodní hodině spolu s podmínkami zápočtu a zkoušky.

PODMÍNKY K UDĚLENÍ ZÁPOČTU A MOŽNOSTI PŘISTOUPENÍ KE ZKOUŠCE

Zápočet je studentovi udělen na základě 95% úspěšnosti při plnění zadaných úloh a vypracování písemných prací dle zadaných požadavků.

Zkouška probíhá ústní formou a je postavena na ověření znalostí výše uvedených okruhů a zadané literatury.

Obsah

ZÁKLADNÍ INFORMACE O PŘEDMĚTU.....	2
PŘEDSTAVENÍ PŘEDMĚTU.....	2
PROVÁZANOST S OSTATNÍMI PŘEDMĚTY.....	2
CÍLE PŘEDMĚTU.....	3
KONCEPCE PŘEDMĚTU.....	3
LITERATURA.....	4
KONCEPCE DISTANČNÍ POMŮCKY.....	6
ZADÁVÁNÍ A KONTROLA DÍLČÍCH ÚKOLŮ.....	6
PODMÍNKY K UDĚLENÍ ZÁPOČTU A MOŽNOSTI PŘÍSTOUPENÍ KE ZKOUŠCE.....	7
1. ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ ANTROPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ.....	10
ŽROZENÍ RELIGIONISTIKY.....	11
FENOMENOLOGICKO-METODOLOGICKÝ AGNOSTICISMUS.....	12
METODOLOGICKÁ KRITičNOST.....	13
2. PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ.....	17
VÝVOJ POHLEDU NA PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ.....	18
TYLOR A VÝVOJ NÁBOŽENSTVÍ.....	18
MALINOWSKÉHO INTERPRETAČNÍ POSUN.....	19
NÁBOŽENSTVÍ JAKO VÝRAZ KOLEKTIVNÍHO ŽIVOTA.....	19
POKUS O VYMEZENÍ NÁBOŽENSTVÍ.....	20
RYSY PŮVODNÍCH A SVĚTOVÝCH NÁBOŽENSTVÍ.....	21
3. NÁBOŽENSTVÍ A LIDSKÁ TĚLESNOST.....	25
TĚLO JAKO SYMBOL.....	26
ČISTOTA A NEBEZPEČÍ.....	27
ČISTOTA A ANOMÁLIE.....	29
TECHNIKA JAKO SYMBOLICKÉ TĚLO.....	30
OSOBNÍ A KULTURNÍ SYMBOLY.....	31
4. OTÁZKA NÁBOŽENSKÉ IDENTITY A POLITIKA JEJÍHO KONSTRUOVÁNÍ.....	34
RITUÁLNÍ ČISTOTA A HRANICE.....	35
ROMOVÉ A RITUÁLNÍ ČISTOTA.....	36
ZPOCHYBŇOVÁNÍ HRANIC.....	36
INDIVIDUÁLNÍ A SOCIÁLNÍ TĚLO.....	37
5. VLIV POHLAVÍ A GENDERU NA FORMULOVÁNÍ POSVÁTNEHO.....	40
POHLAVÍ A GENDER.....	41
EMPIRICKÁ PŘEDPOJATOST.....	41
POHLAVÍ A POSVÁTNO.....	43
6. KONVERGENCE NÁBOŽENSTVÍ A ENVIRONMENTU.....	46

NÁBOŽENSKÉ PŘEDSTAVY JAKO KOSMOLOGIE	47
HIERARCHIE HODNOT A ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ	48
ŽENSKÝ PRINCIP	50
TOTEMICKÝ PRINCIP	51
7. NÁBOŽENSTVÍ A RITUÁL	56
RITUÁL A KATEGORIE RITUÁLNÍHO JEDNÁNÍ	57
PŘECHODOVÉ RITUÁLY	59
RITUÁLY NÁSILÍ	61
8. FORMY A INTERPRETACE ŠAMANISMU	65
DEFINICE ŠAMANISMU	66
KONSTITUTIVNÍ RYSY ŠAMANISMU	66
ŠAMANOVA DRÁHA A ZNAKY ŠAMANISMU	68
9. FORMY A INTERPRETACE ČARODĚJNICTVÍ	72
IDEA ŽIVOTNÍ SÍLY A PŘEDSTAVA KONEČNÉHO DOBRA	73
FORMY ČARODĚJNICTVÍ	73
ZLÝ POHLED	74
LOGICKÉ A MYSTICKÉ MYŠLENÍ	75
10. POUTNICTVÍ	79
DUCHOVNÍ MAGNETISMUS	80
TYPOLOGIE POUTÍ	81
POLITIKA NÁBOŽENSKÉ SYNTÉZY	82
11. PODOBY A STRUKTURY MÝTU	86
MÝTUS, LEGENDY, VYPRÁVĚNÍ A POHÁDKY	87
INTERPRETACE MÝTU	87
MÝTUS HRDINY	89
URBÁNNÍ MÝTUS	91

1. ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ ANTROPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

První kapitola uvede čtenáře do problematiky současného stavu poznání v oblasti antropologie náboženství. Na pozadí historického vývoje pohledu humanitních věd na oblast náboženství se čtenář setká s některými základními pojmy, které se vztahují k antropologickému uchopení fenoménu náboženství. Dále se seznámí se základními metodologickými nástroji zkoumání kulturního fenoménu náboženství, kterými se antropologický přístup odlišuje od přístupu teologického nebo religionistického. V závěru kapitoly se podíváme na problematiku tzv. neutrality nebo nestrannosti badatelských pozic a ukážeme si, do jaké míry určují a podmiňují pohled na zkoumané pole zájmu.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jakým způsobem se v humanitních vědách vyvíjel přístup k antropologickému uchopení fenoménu náboženství.

Základní metodologický přístup, který je nutné reflektovat a aplikovat.

Dále si bude vědom dialektiky napětí mezi metodologickou nestranností na jedné straně a vlivem subjektivity, textuality a reflexivity na straně druhé.

Současně porozumí požadavku zabývat se pravdivostí / nepravdivostí náboženské víry navzdory fenomenologicko-metodickému agnosticismu, ke kterému se bádání v daném oboru přiklání.

---

o ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

religionistika, svět o sobě, antropocentrismus, smrt Boha, Hume, Kant, Feuerbach, Nietzsche, předporozumění, Evans-Pritchard, náboženská výchova, fenomenologicko-metodologický agnosticismus, neutralita, teologický přístup, Husserl, epoché, textuality,

subjektivita, reflexivita, otázka pravdivosti, víra a iracionalita, James Lett.

Zrození religionistiky

Náboženství je neodmyslitelným spolutvůrcem dějinného procesu od samých počátků lidstva a není tomu jinak ani v současné době. Zdá se, že dnes nás dokonce otázky spojené s náboženstvími znepokojují a zajímají hlouběji a více než jindy. Otázky spojené s náboženstvím se stále naléhavěji dotýkají také otázek vlastní povahy kultury. Hlavním důvodem aktuality zkoumání náboženství je měnící se povaha prolínání různých náboženských představ a určitá dvojznačnost vnímání náboženství v rámci komplexu západní společnosti.

Mění se
povaha
pohledu na
náboženství

Po dlouhou dobu se zdálo, že náboženství přináležejí ke kulturám jako stabilní tradiční kulturní prvek zakládající genealogii významů, hodnot, vztahů a symbolických obrazů v kultuře na půdorysu mytologického předvědeckého myšlení. Bližší zkoumání náboženství nás však přivedlo k odhalování socio-strukturálních, socializačních, individuálních, psychologických, psychoanalytických, formativních, hermeneutických, axiologických, symbolických a v neposlední řadě antropologických vrstev a funkcí náboženství v kultuře.

Z výše zmíněných důvodů je nasnadě se náboženstvím zabývat také z perspektivy kulturní a sociální antropologie. Nicméně tento specifický antropologický zájem má své předpolí v rámci tázání po povaze náboženství v oblasti filosofie, posléze sociologie a následně souvisí i s etnologickým a religionistickým zájmem o náboženství. Všechny zmíněné přístupy vyplývají z kořatění humanitních věd, a přestože minimálně hermeneuticky a kulturně souvisí i s teologií, nevyžadují a dokonce metodologicky nepředpokládají žádné teologické předporozumění, i když, jak záhy uvidíme, to tak úplně není pravda.

Základní odlišností sociálně orientovaných humanitních věd od teologie je jejich metodologické východisko založené na empirickém pozorování.

Zkoumání náboženství jako sociokulturního fenoménu založené na empirickém pozorování otevřelo bránu novému oboru – **religionistice**. Byl to především David **Hume**, kdo deklaroval, že základ humanitních věd by mělo tvořit empirické pozorování. Jeho myšlení silně ovlivnilo uvažování **Immanuela Kanta**. Ten Humova východiska sice

přijal, ale současně je i přehodnotil a prohloubil. Položil si otázku, jakou povahu poznání vlastně člověk obecně disponuje? Co se pozorováním fenoménu náboženství vlastně o náboženství dozvídáme? Jeho odpověď byla zprvu skeptická. Věc o sobě našemu poznání přístupná není, protože ji vždy vnímáme prismatem osobního vědomí jako věc pro mne. Přestože se mu náboženství, otázka věčného života, Boha a nesmrtelné duše dostalo zpět do hledáčku na základě zkoumání podmínek praktického rozumu, přeci jen zasel semeno, ze kterého povstal mohutný proud, který náboženství a především metafyziku z vědeckého zkoumání nakonec vyloučil.

Jeden z radikálních přístupů k náboženství představoval **Ludwig Feuerbach**. Pro něj bylo křesťanství a potažmo náboženství iluzí. Podle něj má křesťanství velký význam, nikoliv však proto, že odhaluje a umožňuje poznání Boha, nýbrž jedině a pouze člověka. Předmětem zkoumání má být tedy člověk a nikoliv Bůh. K podobné radikalitě dospěl také **Fridrich Nietzsche**, když vyhlásil program smrti Boha. I když je často jednostranně interpretován a je opomíjena jeho nejednoznačná oscilace mezi fascinací a odmítáním křesťanství a Boha, přeci jen jeho myšlenkový odkaz měl a má výrazný metodologický vliv.

Fenomenologicko-metodologický agnosticismus

Do značné míry klíčovou se pro obor stala **námitka E. E. Evans-Pritscharda**, který zdůraznil, že mnoho tzv. otců zakladatelů oboru sociální a kulturní antropologie, kteří se významným způsobem zabývali náboženstvím, bylo vychováno v křesťanské víře, ale se svou výchovou se rozešli, což ovlivnilo jejich pohled a metodologii. To se týkalo E. B. Tylora, který byl kvaker, J. Frazera, který byl presbyterán, Marreta, který byl anglikán, B. Malinowského, který byl katolík, L. Levi-Bruhla, E. Durkheima a S. Freuda, kteří byli židé. Sám Evans-Pritschard byl naopak katolickým konvertitou.

Na základě této skutečnosti stanovuje metodologickou námitku k více či méně skryté podjatosti a tvrdí, že **antropologie se ze své podstaty nezabývá pravdivostí nebo nepravdivostí náboženského myšlení.**

Náboženská přesvědčení vnímá z hlediska oboru **striktně jako sociologická a nikoliv jako teologická fakta**. Katoličtí odborníci na misie zabývající se inkulturací, studují africká náboženství, aby objevili tzv. „semena pravdy“.

Z teologického hlediska může studium cizích náboženství spočívat v hledání paralel, ovšem jedná se o odlišný diskurz než ten, který při nacházení paralel používá sociální a kulturní antropologie. Populární a nediferenciované **stanovisko, že všechna náboženství jsou pravdivá, či platná, by v důsledku podkopalo logiku všech náboženských postojů** a nerespektovalo jejich specifičnost.

To vedlo antropology k přesvědčení, že by pro ně mohla být východiskem metodologická praxe **EPOCHÉ** Edmunda Husserla, která požaduje tzv. uzavřít to, co nelze předvést nebo dokázat a věnovat pozornost pouze jevům, jež lze pozorovat bez předchozích předpokladů.

Ovšem ani tato metodologie není bez problémů. **Nedaří se jí totiž uchopit problematiku subjektivity, reflexivity a textuality.**

Tuto skutečnost reflektuje James Lett v nedávno vydané **Rukověti antropologie**. Podle něj nelišný a relativizující přístup znehodnocuje a popírá původní charakter a povahu náboženství a **proto mají antropologové morální a intelektuální závazek zkoumat pravdivost či nepravdivost náboženské víry**. Současně si uvědomuje, že vlastní podstata náboženství se pohybuje ve sféře víry nikoliv faktu, tudíž je perspektivou metodologie oboru kulturní a sociální antropologie neverifikovatelné. Nelze je vyvrátit, ani dokázat, je ipso facto iracionální.

Tím se ale dostáváme do **metodologického kruhu**, ze kterého obor dosud nenalezl uspokojivé východisko, což některé vede k radikálnímu návratu k Feuerbachovské či dokonce nihilistické skepsi, jako je tomu v případě Stewarda Guthrieho, který se snaží dokázat, že veškerá náboženství jsou antropomorfismem, tudíž iluzorní.

Metodologická kritičnost

Přestože nemůžeme konstatovat, že jsme našli uspokojivé metodologické řešení kruhu, ve kterém se nástroje zkoumání ocitají, je třeba akceptovat zmíněné výhrady a zaujmout určitý odstup od fundamentalistického hlásání vlastní neutrality a uvědomovat si morální i intelektuální zodpovědnost vůči zkoumanému předmětu. B. G. M. Sundkler připomíná, že autorovo hodnocení a ideály se stávají vždy součástí výzkumné činnosti od sběru materiálů až k jeho prezentaci. **Představa nezaujatosti a neutrality je mýtus!!!**

To, co by se antropologovi z akademických kruhů jevilo jako nestranné, vyvážené, neškodné a uměřené, pro společenství, které studuje, by to mohlo představovat hrozbu.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Stanovisko, že všechna náboženství jsou pravdivá či platná, by v důsledku podkopalo logiku všech náboženských postojů.

ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ KAPITOLY

Přesto, že od počátků lidstva existuje fenomén náboženství, který se až do dnešních časů podílí na utváření povahy kultury, nemůžeme ho považovat za dostatečně probádaný. Dokonce můžeme konstatovat, že jeho zkoumání je z hlediska sociálně a kulturně antropologického přístupu velmi problematické. Na počátku se obor snažil odstříhnout od teologické metodologie a emancipovat se jako obor založený na zkoumání sociologických faktů. Brzy se však ukázalo, že osobní přesvědčení badatelů zásadně podmiňuje optiku zkoumání. Na tomto základu se stala kánonem metodologie fenomenologického agnosticismu nebo neutrality. Nicméně i tato metodologie se ukázala být nedostatečnou, protože opomíjí a nerespektuje specifičnost náboženství. Postupně se ukazuje, že zde existuje morální a intelektuální závazek antropologa se pravdivostní hodnotou náboženství přeci jen zabývat. Jenomže k tomu antropolog nemá vhodné metodologické nástroje, protože se dostává do teologického nebo filosofického diskurzu víry. Přestože obor dosud uspokojivé metodologické řešení nenalezl, přeci jen vede k větší pokoře a odstupu badatelů od vlastního přesvědčení o neutralitě a neškodnosti zkoumání.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008, s. 13–39.

SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha, Portál 2004.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

BLOCH, Maurice E. F.: *How We Think They Think. Anthropological Approaches to Cognition, Memory and Literacy. Migrace v ČR a ve východní Evropě*, Boulder, Oxford, Westview Press 1985.

COX, James L.: *Expressing the Sacred. An Introduction to the Phenomenology of Religion*, Harare, University of Zimbabwe Publications 1992.

DURKHEIM, Émile: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*, Praha, Oikoymenh 2002.

DURKHEIM, Émile; MAUS, Marcel: *Primitive Classification*, London, Cohen & West 2009.

FLOOD, Gavin: *Beyond Phenomenology. Rethinking the Study of Religion*, London, Cassell 1999.

FEUERBACH, Ludwig: *Podstata křesťanství*, Praha 1954.

GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha, Sociologické nakladatelství SLON 2000. (zvláště esej *Náboženství jako kulturní systém*)

LETT, James: *Science, Reason and Anthropology. The Principles of Rational Inquiry*, Lanham, MD Oxford 1997.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Mýtus a význam*, Bratislava, Archa 1993.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin 1996.

MALINOWSKI, Bronislaw: *Vědecká teorie kultury*. Brno: Kraj. kulturně-osvětové středisko 1998.

WEBER, Max: *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad 1998.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Co specifikuje přístup oboru antropologie náboženství ve vztahu ke svému předmětu?
2. Co znamená pojem fenomenologicko-metodologický agnosticismus?
3. Vysvětlete pojem epoché.
4. V čem spočívá problematičnost metodologické neutrality?
5. K čemu nás vede metodologická kritičnost a autokritičnost?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

2. PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Druhá kapitola čtenáře v kostce seznámí s vývojem názorů na otázku vzniku a původu náboženských představ, který následně zásadně ovlivňuje celou strukturu kultury. Základní přehled jednotlivých názorů vlivných autorit oboru nám ukáže jednak rozdíly v jejich chápání, ale také nutnost zabývat se jejich nedostatečností. Na tomto základě se pokusíme stanovit současný pohled na vymezení fenoménu náboženství a soustředit naši pozornost na různé dimenze posvátna, kterými se v kultuře profiluje. Stejně tak vymežíme tzv. původní náboženství a také tzv. světová náboženství.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jaké jsou základní autoritativní rámce pohledu na původ náboženství.

Co jednotlivé rámce charakterizuje.

Jaké jsou dimenze posvátného v kultuře.

Jakým způsobem definujeme rozdíl mezi tzv. původními a světovými náboženstvími.

---

o ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

původ náboženství, Herbert Spencer, universální evoluce, Edward Burnett Tylor, animismus, polyteismus, monoteismus, difuze, adheze, James Frazer, magie, Franz Boas, funkcionalistický přístup, Émile Durkheim, kolektivní představy, Alfred R. Radcliffe Brown, Arthur Naurice Hocart, individuální psychologická metoda, vymezení náboženství, Fridrich Max Müller, Niniam Smart, charakteristické rysy původních náboženství, dimenze posvátného, charakteristické rysy světových náboženství

Vývoj pohledu na původ náboženství

Antropologie náboženství jako obor vzniká v období vědeckého pozitivismu. V té době společenské vědy ovlivňuje adaptování Darwinovy evoluční teorie na široké pole sociálních věd. To nemohlo nemít dopad na rodící se antropologii náboženství.

Hlavním představitelem a nejdůležitější autoritou byla v té době teorie vývoje společnosti Herberta Spencera, která vycházela z prostého evolučního předpokladu, že všechny věci směřují od nejjednoduššího ke složitějšímu (*Principy sociologie* 1876). Spencer předpokládal proces UNIVERzáLNÍ EVOLUCE, aniž by si uvědomoval, jak moc byl ovlivněn vlastní kulturou. Jeho teorie přitakávala moci a významu britského království a síla průmyslové revoluce jako jednoznačnému důkazu toho, že britská kultura je na vrcholu evoluční pyramidy kultur.

Evoluce
pohledů
na původ
náboženství

Tylor a vývoj náboženství

Logika Spencerova myšlení ovlivnila i další badatele. Mezi nejvýznamnější patřil E. B. Tylor. Ten na základě zkoumání domorodých afrických náboženství a pod módním vlivem psychologie tvrdil, že u kořene původu vzniku náboženského uctívání předků stojí sen. Respektive náboženské formy uctívání předků mají snový původ. Člověk svoji zkušenost, kterou zažívá prostřednictvím snění, kdy opouští své vlastní tělo a nahlíží ho jakoby zvnějšku nebo shůry přenáší i na situaci smrti. Podobně jako vědomí-duše ve snu přesahuje lidskou tělesnost, tak také přesahuje a překračuje smrt těla a zůstává zde i nadále přítomné. Podle Tylora se vývoj náboženství odehrává v linii: **Animismus** >>> **Polyteismus** >>> **Monoteismus**.

Animismus

Podobně racionalisticky se na původ náboženství dívá i skotský filolog **James Frazer**, který se věnoval výzkumu magie a náboženství. Jeho metodologie by se dala přirovnat sběru motýlů, kdy se vedle sebe kladou různé informace často velmi pochybného původu a vytržené z kontextu. Tímto způsobem sbírání dat z oblasti náboženství lze prokázat prakticky vše, co se komu hodí. Podle Frazera je to **magie, co předchází náboženství**. Když lidé vidí, že magie nefunguje, tak přecházejí k náboženským představám a ze stejných důvodů posléze přecházejí od náboženství k vědě. Cenným přínosem jeho výzkumu je definování kulturních fenoménů difuze a adheze. **Difuze** znamená, že některé kulturní prvky jsou tak účinné a atraktivní, že mají tendenci se přelévát do sousedních kultur a šíří se napříč kulturami. Adheze znamená, že určité kulturní prvky spolu souvisí natolik, že se mají tendenci sdružovat navzdory odlišnosti kulturních rámců.

Malinowského interpretační posun

Na rozdíl od Tylora a Frazera, kteří původ náboženství interpretovali intelektualisticky, zaujal **Bronislaw Malinowski**, jeden ze zakladatelů funkcionalistické antropologie, více **emocionalistický postoj**. Malinowski nahlíží na společnost jako samoregulační systém, ve kterém jsou jak náboženství, ekonomie tak i příbuzenství chápány jako funkční součástí organického celku. V tomto systému plní náboženství především **psychologickou funkci** ve smyslu zmírňování úzkosti tváří v tvář nejistotě. Nicméně už Malinowského současníci jako např. E. E. Evans-Pritchard poukázali na reduktivní nedostatečnost Malinowského interpretace na základě vlastních výzkumů.

Emocionalistický přístup

Náboženství jako výraz kolektivního života

Radikálně odlišný pohled na původ náboženství poskytuje **E. Durkheim**. Ten na rozdíl od svých předchůdců nepovažuje náboženství za způsob objasnění světa, nýbrž za prostředek, jak vyslovovat symbolické výroky o společnosti. Dokonce můžeme říci, že Durkheima nezajímá původ, ale funkce náboženství. Tu nevidí jako Malinowski jako psychologickou, ale jako společenskou. Podle něj v jedinci i mimo něj existují tzv. **kolektivní představy**. A právě náboženství je projekčním polem, kde se nejintenzivněji vyjadřují. Náboženství je tedy projekcí kolektivních sociálních hodnot. Vlastní realita kolektivního života pak vede k oddělení profánního světa každodenních činností od posvátného světa etických a morálních hodnot.

Kolektivní život

Durkheim našel mnoho následovníků v upřednostňování sociálního pohledu na náboženství jako například Arthura Maurice **Hocarta**, který náboženství chápal jako politiku. Podle něj je jedno od druhého neoddělitelné.

Lévi Strauss sice nevnímal náboženství jako odraz politiky, ale ani on mu nepřiznával vlastní východisko. Pro něj vyplívá fenomén náboženství z univerzálních struktur lidského myšlení a sociálního života. Je odrazem a důsledkem gramatiky mysli založené na binárních protikladech.

Pokus o vymezení náboženství

Problém
vymezení pojmu
náboženství

Ponecháme-li stranou otázku vlastní povahy a původu náboženství, stále tu zůstává problém vymezení samotného pojmu, který je v kulturách přítomen pod nepřeberným množstvím forem. Již zmíněný Evans-Pritchard nabádá, aby se s výroky o náboženské víře nakládalo s co největší opatrností, protože se jedná o něco, co nemůžeme pozorovat přímo, a k čemu můžeme mít částečně otevřený přístup pouze na základě důkladné znalosti jazyka příslušného národa a stejně tak důkladné povědomí o celé myšlenkové soustavě, jíž je každá víra součástí.

Jeden ze zakladatelů vědy o náboženství německý filolog **Friedrich Max Müller** definuje **náboženství jako víru v božskost**. Tato víra je podle něj všudypřítomná. Každé náboženství, i sebedětinnější slouží k tomu, aby člověka umístilo do Boží přítomnosti. Tento univerzální transkulturní kód náboženství podle Müllera bude směřovat k tomu, že pravdy obsažené ve všech náboženstvích povedou v budoucnu k nové podobě náboženství – křesťanství.

Tylor poskytuje ještě úspornější minimální definici náboženství, když říká, že náboženství vymezuje: „**víra v duchovní bytosti**“. Ovšem nesmíme zapomenout na to, že Tylor je intelektualista a víru vnímá jako snahu lidí nalézt smysl svých zkušeností a smysl světa.

Geertzovo pojetí a pojetí představitelů symbolické antropologie vidí náboženství jako **výraz symbolického myšlení**. Náboženské soustavy symbolů a obřady působí v kultuře jako metafory života společnosti. Ty mají v lidech formovat trvalé postoje a motivace tím, že formují představy o obecném řádu světa, kterému dodávají tak autoritativní auru, že se tyto představy zdají být jedinečně realistické.

Robin Horton chápe náboženství jako strukturální symbolismus, ve smyslu prodloužení a rozšíření sociálních vztahů. I zde se tedy jedná o intelektualistické chápání ovlivněné pozitivistickou redukcí.

Dimenze posvátného

Problém vymezení
pojmu náboženství

Mnohem komplexnější a diferencovanější je pokud Niniana Smarta definovat jednotlivé dimenze, které se snaží neopomenout ani praktické, estetické, emocionální aspekty náboženství ani aspekty teologické a filosofické.

Dimenze posvátného (Ninian Smart – 1996)

- ◆ Rituální nebo praktická dimenze
- ◆ Věřoučná nebo filosofická dimenze
- ◆ Mystická nebo narativní dimenze
- ◆ Zkušenostní nebo emocionální
- ◆ Etická nebo profánní
- ◆ Organizační nebo sociální
- ◆ Materiální nebo umělecká
- ◆ Politická nebo ekonomická

Jednotlivá náboženství a náboženské denominace se pak liší v akcentech na jednotlivé dimenze posvátného. Protestanté kladou v praxi důraz na zkušenostní a emocionální dimenzi, zatímco pravoslavní a katolíci na rituální a praktickou spolu s materiální a estetickou.

Rysy původních a světových náboženství

To, že jednotlivá náboženství se liší, je zřejmé. Vzhledem k odlišnostem se používají různé rozlišující kategorie. Jednou z nejobecnějších a nejužívanějších rozlišujících kategorizací je rozlišování tzv. původních náboženství a tzv. světových náboženství.

Charakteristické
rysy původních
náboženství

- ◆ **Rysy původních náboženství**
  - ◆ Jsou orální.
  - ◆ Orientované na tento svět.
  - ◆ Omezena na jediné etnikum nebo skupinu.
  - ◆ Tvoří základy, z nichž povstala světová náboženství.
  - ◆ Náboženství a život jsou neoddělitelně propojené.
- ◆ **Rysy světových náboženství**
  - ◆ Jsou založena na svatých písmech.

- ◇ Obsahují pojetí spásy.
- ◇ Jsou univerzální nebo mají univerzální potenciál.
- ◇ Dokáží do sebe vstřebat původní náboženství.
- ◇ Často tvoří zvláštní oblast činnosti.

K ZAPAMATOVÁNÍ

... s výroky o náboženské víře nakládalo s co největší opatrností, protože se jedná o něco, co nemůžeme pozorovat přímo...

(Evans-Pritschard)

ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ KAPITOLY

Antropologie náboženství se jako obor zrodila pod vlivem vědeckého pozitivismu. Ten se projevoval především převáděním optiky sociálního darwinismu na oblast výzkumu náboženství. Pokrokářské evoluční teorie nevynechaly ani antropologii náboženství. To se mělo historicky vyvíjet podobně jako západní společnosti od primitivního ke složitějšímu, respektive od animismu, před polyteismus k monoteismu. Následné teorie a prohloubení stále ovládal duch intelektualismu. U Frazera například u kořene původu náboženství stojí magie. Náboženství ho zajímá spíše jako sběr kuriozit, vlastní povaha náboženství je pro něj irelevantní. K jistému odklonu od intelektualismu dospěje Bronislav Malinowski, který zaujme emocionalistický výkladový postoj. Pro něj plní náboženství pouze jisté psychologické funkce, více ho náboženství nezajímá.

Émile Durkheim v něm zase vidí pouze vyjádření sociálního života společenství a vyústění kolektivních představ. Hocart náboženství dokonce zredukuje na politiku. Lévi-Strauss v něm zase nalézá výraz bipolarity gramatiky myslí. Teprve Evans- Pritschard začne nabádat k větší obezřetnosti a morální i intelektuální zodpovědnosti ve vztahu k náboženství.

Podobně komplikované je i vymezení pojmu náboženství. Podle Max Müllera jde o víru vedoucí lidi do boží přítomnosti, podle Tylora jde o víru v duchovní bytosti. Geertz naproti tomu vnímá náboženství jako pole formování trvalých a pevných postojů, založených na představách o řádu světa, které mají takovou autoritativnost, že se ty představy jeví být jako realistické a tudíž mají sílu vytvářet určité postoje a motivace. Mnohem diferenciovanější je přístup Niniana Smarta, který rezignuje na jednoduchou definici a hovoří spíše o různých dimenzích posvátna, které je možné vnímat a zkoumat.

Nakonec se kapitola uzavírá stručnou charakteristikou základních rysů tzv. původních a tzv. světových náboženství, které by bylo naprosto nepřipustné směšovat a zaměňovat pod lacinou liberální tezí, že všechna náboženství jsou v podstatě stejná. Kategorizace náboženství je v případě seriózního zájmu o předmět nezbytná.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.

SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha, Portál 2004.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

BLOCH, M. E. F.: *How We Think They Think. Anthropological Approaches to Cognition, Memory and Literacy. Migrace v ČR a ve východní Evropě*, Boulder, Oxford, Westview Press 1985.

COX, James L.: *Expressing the Sacred. An Introduction to the Phenomenology of Religion*, Harare, University of Zimbabwe Publications 1992.

DURKHEIM, Émile: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*, Praha, Oikoymenth 2002.

DURKHEM, Émile; MAUS, Marcel: *Primitive Classification*, London, Cohen & West 2009. FLOOD, Gavin: *Beyond Phenomenology. Rethinking the Study of Religion*, London, Cassell 1999.

FEUERBACH, Ludwig: *Podstata křesťanství*, Praha 1954.

GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha, Sociologické nakladatelství SLON 2000. (zvláště esej *Náboženství jako kulturní systém*)

LETT, James: *Science, Reason and Anthropology. The Principles of Rational Inquiry*, Lanham, MD Oxford 1997.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Mýtus a význam*, Bratislava, Archa 1993.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin 1996.

MALINOWSKI, Bronislaw: *Vědecká teorie kultury*. Brno: Kraj. kulturně-osvětové středisko 1998.

WEBER, Max: *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad 1998.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Co vymezuje evolucionistický pohled na vývoj náboženství?
2. Co vymezuje intelektualistický pohled na fenomén náboženství?
3. V čem se liší a v čem podobá intelektualistický a emocionalistický pohled na náboženství?
4. Jak náboženství souvisí s životem kolektivu?
5. Jaké základní dimenze posvátného akcentuje náboženství některého z Vašich předků?
6. Existuje vztah mezi evropským uměním, doslova kultem umění v západních společnostech a náboženstvím? Případně to vysvětlete!

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

3. NÁBOŽENSTVÍ A LIDSKÁ TĚLESNOST

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Třetí kapitola čtenáři přiblíží problematiku nejednoznačné složitosti vztahu mezi tělem, tělesným prožíváním světa a náboženstvím. V úvodu se zamyslíme nad povahou člověka jako tvůrce smyslu ve vztahu k lidské tělesnosti. Následně budeme zkoumat systémy klasifikace odvozené od těla, abychom postoupili hlouběji do symbolické antropologie a podívali se na spojení systémů klasifikace odvozených z těla a jeho funkcí s významy, které se dotýkají metafyziky nečistého, ohrožení a zla. Ukážeme si, že i navzdory atmosféře vědeckého materialismu i nadále špína není definována nějakou materiální podstatou, nýbrž je symbolickým konstruktem a týká se významových vzorců systému. Odtud už bude jen kousek k problematice anomálií a jejich vnímáním v rámci kultury. Na závěr se budeme zabývat symbolikou těla ve vztahu k technologii a také otázkou technického používání těla, vytváření tzv. tělesného habitu a promítání tělesných funkcí do praxe kultury. Poukážeme také na vědomí odlišnosti a často i rozpornosti osobních a kulturních symbolů.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jaké jsou základní symbolické odrazy těla v kultuře.

Jaké jsou způsoby kategorizace založené na tělesných funkcích.

Jak se konstruuje kategorie špíny a jak se v kulturách reaguje na anomálie.

Jak souvisí tělo s technikou.

Co je to habitus.

Jaký je vztah mezi osobními a kulturními symboly.

ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

symbol těla, symbolická klasifikace, hranice označování, pravá/levá, čistota, nebezpečí, špína, anomálie, Clifford Geertz, Mary Douglasová, mytologie vědy, techniky těla, Habitus, panoptikum, osobní a kulturní symboly

Tělo jako symbol

Symbol těla
a
náboženství

Kdykoliv se jako lidé setkáme s ostatními lidmi, aniž si to většinou uvědomujeme, klasifikujeme. Světu a lidem rozumíme díky naší schopnosti klasifikovat, používat kulturu a symbolicky myslet. Je to právě **symbolická klasifikace, co nám pomáhá vytvářet smysluplné vztahy a světy**, co nám umožňuje číst a vnímat skutečnosti i skutečnost jako celek coby skutečnost smysluplnou. Sociolog Max Weber říká, že **lidé jsou tvůrci smyslu**.

Srozumitelný a tudíž smysluplný svět je vymezen dosahem naší schopnosti začlenit něco do nějaké kategorie symbolické klasifikace. Jenomže klasifikační systémy jsou omezené. Ve všech společnostech existují skupiny nebo skutečnosti, které se například ocitají za hranicemi klasifikačního označování lidského (Indie-nedotknutelní, nacisté-Židé, u nás-Romové). Co je lidské a co je nelidské, není univerzálně jednoznačné, stejně jako to, co je čisté a nečisté.

Sym-boly (syn-ballein) většinou nemají univerzální charakter, protože jsou kulturními konstrukty. Jsou vázány na kulturní pletence významů. Symboly mají různou sílu vliv, liší se mezi sebou z hlediska hustoty a spletitosti významů. Zvláště velkou symbolikou je zatíženo lidské tělo. Jeho symbolický význam souvisí s faktem, že je zakoušeno subjektivně i objektivně, individuálně i kolektivně, patří jak jedinci, tak sociálnímu celku. Navíc tělo patří neodmyslitelně k lidství, máme ho všichni.

Pravá/levá

S tělesnou symbolikou se u mnoha společností setkáváme především při vnímání významů pravé a levé části těla. Velmi často u různých národů slouží pravá ruka k jedení a vítání, zatímco levá ruka má blízko k vyměšování (levá ruka tak symbolizuje

26

nečistotu). To přechází i na pole vnímání vztahu mezi sakrálním a profánním. **U Maorů je pravá strana posvátná a levá profánní.**

Tělo jakoby směřovalo významy. Levorukost je obecně méně rozšířená než pravorukost. Díky tomu je **vhodným referenčním bodem symbolických asociací. Polarita levé a pravé** se projevuje jak ve slovech, větách, tak v obyčejích a zvycích. (Pravda, správný, právo, pravit...). Tělo je spojeno s přirozeným světem i s dodržováním náboženských ustanovení.

Například většina sakrálních staveb je v různých náboženstvích obrácena na východ, odkud vychází slunce. Části těla jsou pak přiřazeny podle světových stran, západ je vzadu, jih po pravici. (Robert Hetz)

- ◇ Vlastnosti nebeských sfér mají obraz v lidském těle.
- ◇ Tělo je užíváno jako symbol a šifra – jeho prostřednictvím dostává svět smysl.
- ◇ Z tohoto hlediska můžeme snížení důrazu na pravorukost vnímat jako důsledek sekularizace.
- ◇ Filozof Marleau-Ponty zdůrazňuje ztělesněnou povahu vnímání.

Čistota a nebezpečí

Patrně jednou z nejvýznamnějších představitelů symbolické antropologie, která se zabývala tematikou symbolické klasifikace, byla **Mary Douglasová**. Při svém terénním výzkumu se zabývala studiem etnika Lele ve stř. Africe. Výsledky svého bádání, ve kterých propojila strukturální funkcionalismus Evanse-Pritscharda se strukturalismem Lévi-Strausse, aplikovala jako praktikující katolička na Bibli. Ve svém klíčovém díle *Čistota a nebezpečí* říká, že: „žádná zkušenost není tak obyčejná, aby se nedala použít při obřadu... čím více je symbol vzat ze společné zásoby lidské zkušenosti, tím širší a jistější je jeho přijetí.“

Pro Douglasovou je tělo modelem, který má potenciál reprezentovat jakýkoliv uzavřený systém. Tělo je podle ní struktura a jako takové se stává **SYMBOLEM SPOLEČNOSTI**

- ◇ Jen díky tomu, můžeme interpretovat obřady týkající se výkalů, mateřského mléka a slin.

- ◆ I těm nejnižším a nejintimnějším tělesným procesům se dají dodat ty nejpropracovanější a nejmetafyzičtější interpretace.
- ◆ Úvaha o výkalech zahrnuje úvahu o řádu/neřádu; bytí/nebytí, tvaru/beztvarosti; životu/smrti.

Teze **lékařského materialismu** není schopna objasnit, proč například židé kvůli pravidlům očišťování nejedí vepřové maso, zatímco vedlejší národy ho jedí. Ovšem Douglasová nesouhlasí ani s tvrzením, že původ pravidel očišťování je zcela iracionální.

- ◆ Douglasová zde vidí příbuznou logiku. My zabíjíme mikroorganismy (hygienické zvyklosti), oni zlé duchy (symbolické zvyklosti).
- ◆ Naše představy o nečistotě se za posledních 100 let proměnily poznáním existence choroboplodných zárodků. Ovšem koncept špíny zůstává.

Lékařský materialismus zdůrazňuje pravidla očišťování poukazem na vědecké hygienické zásady. V obou případech však jde o vztah pravidel očišťování a sociální struktury.

Dalším příkladem je vztah Havik (indická bráhmanská skupina) k nedotknutelným

- ◆ Jsou práce, které vykonávají jen nedotknutelní, kteří se ocitají mimo kastovní systém (výkaly, smrt), ostatní se těmito aspekty života vyhýbají.
- ◆ Přísná regulace styků. Pouze podlaha nefunguje jako vodič nečistoty.

Stále tu zůstává stará **definice špíny jako něčeho, co je nevhodné**. Špína je struktura a systém, který předpokládá:

- ◆ **A) soustavu uspořádaných vztahů,**
- ◆ **B) porušení tohoto uspořádání (špinavé nejsou boty, ale dát je na stůl).**

Kde je špína, tam je systém. Z tohoto hlediska je třeba vědět, že **špína není věc, nýbrž symbolická kategorie systematického uspořádání** – Boty nejsou špinavé jako takové, špinavé je dát je na stůl.

>>> Lidé a lidské kultury neustále vytvářejí významové vzorce, které odráží jejich individuální / kolektivní zkušenost > Douglasová říká, že jakmile je nějaký vzorec zaveden, je posilován a reprodukován.

Lidé v sobě nosí něco jako filtrující mechanismus. Ten je vede k tomu, že nemají rádi anomálie a nejednoznačnosti, protože podkopávají a narušují základy sémantických soustav.

Čistota a anomálie

Van Geest byl v Ghaně zaražen a zmaten rozporem mezi pečlivě udržovanou čistotou nemocničních oddělení a zdravotních sester na jedné straně a na druhé straně špinavými latrínami zamořenými mouchami.

To ho přivedlo k poznatku, že **anomálie buď v kulturách působí odpudivě, přitahují na sebe pozornost a jsou odsuzovány, nebo jsou naopak zastírány a mentálně zneviditelnovány.**

Thomas Khun ve své teorii změn paradigmat hovoří o situaci, kdy síla konkurenčních teorií začne vážně korodovat dominující ortodoxii. Tehdy dochází k vědecké revoluci – mění se paradigma a zkoumají se nové pojmy a koncepce.

Douglasová definuje šest negativních strategií vyrovnání se s anomálií, ke kterým Bruce Lincoln přidává šestou, pozitivní strategii:

1. Anomálii lze předefinovat (Nuerové v Jižním Súdánu narození zrůdy předefinují jako narození hrocha, kterého posléze něžně vloží do vody).
2. Eliminace anomálie fyzickou regulací (nigerijští Ibnové mají za to, že se při každém porodu rodí pouze jedno dítě, zbylá odloží do buše a matku vyženou). Podle nich kohout kokrhá pouze ve dne, když kokrhá v noci, zlomí mu vaz.
3. Označení odchylných událostí nebo jedinců jako nebezpečných. Důsledkem může být i pronásledování a likvidace.

4. Vyhýbání se tomu, co je neobvyklé (komunisté a psychiatrické léčebny, nemocní byli vnímáni jako deviace).
5. Anomálie může být povznesena obřadem. Smrt je například zahrnuta do rituálu.
6. Anomálie mohou být zdrojem posměchu nebo zestetizování (postava vojačky nebo lékařky).

Technika jako symbolické tělo

Mary Douglasová načrtla spojitost mezi individuálním tělem a kulturními formami. Její práci rozvedl Peter Reynolds na tematiku **techniky, kterou definuje jako promítnutí symbolického těla do krajiny**. Podle něj v symbolickém těle hrají fyzika a biologie komplementární roli.

- ◇ Existuje dokonce to, čemu říká **mytologie vědy** – chápe ji jako bezděčné nutkání vytvořit dokonalé mužské tělo: tvrdé, falické, promítnuté směrem k nebi a destruktivní (architektura atomové bomby je odrazem mytologie a organizace společnosti).

Marcel Mauss si zase povšiml vztahu mezi tělem a náboženskou věrností. Identifikoval skutečnost, že při změně náboženského vyznání obvykle dochází i ke změně chování. Odtud byl už jen kousek ke vztahu mezi „cvičením“ těla a cíleným ovládnutím společnosti (např. vězení, Judith Okelyová). Dítě obvykle sedí na bobku, ale my to už nedokážeme, ale Australané, i běloši a Japonci sedí na bobku běžně.

- ◇ HABITUS – naučená technika, která je neoddělitelnou směsicí psychologických, sociálních a biologických prvků. Tělo je naším prvním, nejpřirozenějším nástrojem, technikou bez nástroje.
- ◇ Tělo totiž souvisí s myšlením. Avšak řeč těla může být dokonce pravdivější než myšlení. Existují hranice toho, do jaké míry můžeme tělem lhát.

Judith Okelyová se zabývala antropologickým výzkumem vězeňství. Podobně, jako je tomu ve škole, i zde se špatné způsoby, které jsme se naučili „jinde“ musí změnit.

- ◇ Věznice jsou po celém světě budovány jako panoptikum (představa Božího oka). Bentham tento model dokonce plánoval pro školy, nemocnice a každou instituci.
- ◇ Představa neustálého dohlížení a jednoho ústředního pozorovatele.
- ◇ Představu ovládnutí dohledu naplňuje také monitor počítače nebo telefonu.

Osobní a kulturní symboly

Indický saddhu (asketa) je běžně nahý a otrhaný. Jako takový je v Indii pokládán za svatého. V našem prostředí je nahý a rozčuchaný člověk pokládán za blázna. Osobní symbol lze chápat jako ten, který si člověk může zvolit. Kulturní symboly mají charakter konvenčního, obligatorního, rituálního nebo dokonce povinného sociálního přizpůsobení (sako, černá barva na pohřbu jako vyjádření smutku). Kolektivní symbol může být pasivně přijímaný anebo aktivně prováděný.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Tělo odhaluje lhaní.

ZÁVĚREČNÉ SHRNTÍ KAPITOLY

Tělesným prožíváním světa a náboženství jsou propojeny kontinuitou symbolických významů odvozených od tělesných kategorií a procesů. Tělo a jeho prožívání v kultuře odhaluje člověka jako tvůrce smyslu. Tělo se stává spolutvůrcem smyslu. Člověk je doslova puzen ke klasifikaci, kterou odvozuje od těla a jeho funkcí. S tím souvisí i kategorizování hranic lidského a nelidského, čistého a nečistého. Jednou ze základních kategorizačních procesů je orientování prostoru podle pravo/levé orientace, které přechází i do dalších klasifikačních významů. správného/nesprávného, pravdivého/nepravdivého, pravého/nepravého opravdového/neopravdového a dalších symbolických asociací. Další významnou symbolickou klasifikací odvozenou od tělesných skutečností, je projektování symbolické struktury čistého a nečistého do dalších kategorií a významů. Tělo je struktura a jako takové se přenáší i do strukturování společnosti a systematizování významů a vazeb struktury. Velmi dobře to lze ilustrovat na kategorii špíny, která je

spíše systémovou kategorií, než materiální fakticitou. Stejně tak je tomu s anomáliemi. Obecně platí, že člověk má tendence anomálie filtrovat a zaujímat různé strategie, pomocí nichž se s nimi vypořádává. Nakonec je třeba vnímat i souvislost mezi tělem jako nástrojem a technikou, cvičením těla a technologií jako prodlužováním symbolického těla promítaného do krajiny i společnosti. Tělesné cvičení, držení těla souvisí s chováním i ovládním společnosti. Zde se dostáváme k problematice vztahu ovlivňování osobních a kulturních symbolů, které se vzájemně prolínají a podmiňují pasivním i aktivním způsobem.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: **Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví**, Praha, Portál 2008.

DOUGLASOVÁ, Mary: **Čistota a nebezpečí**, Praha, SLON 2017.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

GOFFMAN, Erving : **Stigma. Poznámky k problému zvládnání narušené identity**, Praha 2003. MAUSS, Marcel: **Esej o daru podobě a důvodech směny v archaických společnostech**, Praha, SLON 1999.

FIRTH, Raymond: **Symbols. Public and Private**, London, George Allen and Farber 1973.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Co znamená tělo jako symbol?
2. Jakým způsobem probíhá kategorizace hranic a významů ve vztahu k tělesnosti?
3. Co znamená vnímání špíny jako struktury.
4. Jakým způsobem se člověk vyrovnává s anomáliemi?
5. Jak souvisí technologie a používání těla jako nástroje?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Otázku číslo 8 zpracujte jako samostatnou esej a uveďte konkrétní aplikace. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

4. OTÁZKA NÁBOŽENSKÉ IDENTITY A POLITIKA JEJÍHO KONSTRUOVÁNÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Čtvrtá kapitola čtenáři osvětlí hlavní spojitosti mezi náboženstvím a politikou konstruování identity. V úvodu kapitoly nastíníme základní identifikační rámce, ve kterých se společnosti definují. Následně se podíváme na jeden konkrétní příklad definování identity v rámci romských příbuzenských pospolitostí. Naši pozornost zacílíme také na element odívání a jeho roli při interpretaci identity a nárokování si moci. V rámci kultur nefungují jen mechanismy definování hranic identity, ale také mechanismy zpochybňování těchto hranic, jako je například karnevalové zpřevrácení společenských hierarchií nebo fenomén středověkého asketismu jako prostředek dosažení autonomie a nezávislosti. Nakonec se budeme zabývat otázkou vztahu mezi sexualitou, čistotou a konceptem posvěcování.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jaké jsou základní mechanismy konstruování kolektivní identity.

Co charakterizuje péči o jednotu a celistvost pospolitosti.

Jakými rysy se vyznačuje zpochybňování hranic identity.

Jaké společenské významy ve vztahu k budování konceptu nezávislosti mělo tzv. následování Krista.

Jaký je vztah mezi anorexií a svatostí.

---

o ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

politika náboženské identity, celistvost, jednota a čistota, vnitřní já, vnější já, Romové, Mary Douglasová, mochadi, politika oděvu, zpochybňování hranic, karneval, středověký asketismus, následování Krista, pocit autonomie a nezávislosti, anorexie, individuální tělo

Rituální čistota a hranice

Otázka „kdo jsem“ je základní lidskou konstantou. Odpověď na ni je sice velmi různorodá, avšak vždy určující a nikdy ne náhodná. Spadá pod ní pohlaví, věk, národnost, druh vykonávané činnosti, jméno, oblékání, místo pobývání, barva pleti, etnicita, jazyk, úroveň znalostí, ale také vědomí smyslu, hodnoty a jejich nejzazší garance, která je vázaná na náboženství. **Všechny tyto diskurzy tzv. vymezují prostor identity nebo také poskytují prostor, ve kterém se můžeme vymezit, určit kdo a co jsme.**

Uvnitř tohoto sdíleného prostoru cítíme sounáležitost, pospolitost a lidství a nad rámec tohoto prostoru je pro nás svět méně srozumitelný, do značné míry znejišťující, ohrožující či nebezpečný nebo dokonce nelidský. Mezi velmi důležité identifikátory určující povahu druhého patří **rozlišení, zdali je ten druhý „jedním z nás“ či nikoliv.** Za hranicí našeho definovaného, poznaného světa, který je naší součástí, jsou ti, **kdo k nám nepatří, ti, kdo žijí za kopcem, za lesem, mluví například jiným jazykem** (jsou němí – Němci), nemají slovo (jako my Slované), kdo jsou do jisté míry **ne-lidé.**

Mary Douglasová ve svých výzkumech odhalila skutečnost, že struktura kolektivního prostoru je odvozená od vnímání těla jako struktury a odráží se to především v rituálech a náboženských představách. Například **u Izraelitů je považováno za nečisté vše, co vycházelo z těla, jako hnis, moč, výkaly, semeno, pot nebo krev.** To se odráží v jejich péči o celistvost, jednotu a čistotu fyzického těla. Současně u nich existuje i jistá snaha předcházet tomu, co ohrožuje pospolitost, kmenovou nebo etnickou integritu či stát prostřednictvím **péče o politickou, hodnotovou a ideovou celistvost, jednotu a čistotu.**

Jeden z nás
neboli
lidé/nelidé

Romové a rituální čistota

◆ Dalším příkladem definování kolektivní identity poskytuje Judith Okelyová, která se zabývala výzkumem kočovných Romů v Anglii. Zde si všimla, že místní Romové **rozlišují mezi tzv. vnitřním já a tzv. vnějším já**. Vnitřní já vyjadřovalo pravou romskou identitu (etnonymum Romové, lze přeložit také jako lidé) zatímco vnější já je kompromitováno a znečištěno Gorgii (bílymi). Být Romem je pevně spojeno se starostí a péčí o vnitřní já. To se odráží v neposkvrněnosti vnitřku přívěsu (karavanu) nebo vnitřního okruhu tábora, který se udržuje rituálně čistý:

- ◆ Styk s vnějším světem je pečlivě regulován > zatímco odpadky a smetí mimo přívěs a tábor, do nečistého světa Gorgiů/Gádžů.
- ◆ Gorgio vidí Romy jako špinavé lidi a Romové vidí Gorgia jako mochada-Nečistého.

Romové
versus
mochadi

1 Rom – čistý díky péči o vnitřní já	2 Rom – poskvrněný skrze kompromitaci s mochadi
Péče o čistotu vnitřního prostoru	Nečistoty se vynáší do nečistého prostoru světa mochadi

Okelyová si všimla, že kdy si Romové v restauraci nebyli jisti, zdali byly příbory řádně omyty, tak jedli rukama. Z hlediska péče o vnitřní já pro ně totiž bylo nepřipustné mýt příbory ve stejné výlevce, ve které se myjí ruce. To vnímali jako nechutné.

Zpochybňování hranic

Společenské normy a konvence v sobě nesou obrovský potenciál vytyčování hranic identity, podle kterých se jedinci orientují. Proto můžeme hovořit například o **politice oděvu**. Symboly se dají interpretovat jako způsob, jak si nárokovat moc a jak odporovat strukturám nerovnosti.

Symboly
a hranice

Podle Maxe Webera například hodnotová soustava vědců a badatelů ovlivňuje to, co si volí za předmět svého zkoumání a jak svůj výzkum pojmají. Pochopení vnitřních motivů vnímá jako nezbytnost jak porozumět kultuře. Například

kapitalismus má podle něj kořeny v kalvinistické etice individualismu, tvrdé práce, sebeovládání a poslušnosti vůči autoritě.

Karneval

Dalším důležitým tématem politiky náboženské identity jsou rituály **zpochybňování hranic**. Jedinečným příkladem tohoto kulturního fenoménu jsou karnevalové slavnosti, které prostupovaly středověkou Evropou a jejichž deriváty jsou v kulturách přítomné dodnes. Zajímavé je těsné spojení karnevalových prvků se zaměřeností na tělo, které je předefinováno ve vztahu k panujícím konvencím. Karnevalové tělo je **GROTESKNÍ TĚLO** (Michail Bachtin).

Rovnostářství karnevalu a jeho zaměření na tělo je protestem proti strnule hierarchizované společnosti.

V podobném smyslu předefinování společenských hierarchií, norem a konvencí můžeme vnímat i středověký asketicismus, a to zejména u žen. **Úsilí středověkých asketiček o ovládnutí spotřeby je spojeno s pocitem autonomie a nezávislosti**. Stejně tak funguje i spirituální tradice tzv. **následování Krista**.

Posedlost tělesnými hranicemi byla současně mechanismem popírání ženské biologie (menstruace, mateřství), která definovala a současně subordinovala roli a postavení ženy ve společnosti.

Emancipace ženy je patrná zejména u řádu Bekyň. Nejenže nad sebou bekyně neměly manžela, ale dokonce ani nebyly uzavřeny v klášteře. Klášterem se jim staly ulice města. Dokonce samy taková města-kláštery (begináže) budovaly. Tyto urbanistické klášterní celky měly veřejné prostory, náměstí, ulice, veřejné budovy apod.

Pokud bylo tělo, a zvláště ženské tělo kontaminované měsíční periodou, považováno nečisté, potud se považovalo zvládnutí sexuality a jiných tělesných potřeb, potavy, spánku a tepla za prostředek dosažení svatosti, autonomie a nezávislosti.

Z tohoto hlediska je velmi zajímavou studií práce Rudolfa Bella Holy Anorexia. Bell zjistil, že svatost a hubenost spolu vždy souvisely. Anorektiky sexualita do značné míry odpuzuje a stejně tak se jim oškliví sobectví.

Individuální a sociální tělo

Nakonec se ještě krátce pozastavíme u vztahu mezi individuálním a sociálním tělem a státem. Jedinec své tělo na vědomé i nevědomé úrovni zakouší v několika rovinách jako tělo tzv. „dbající“:

Stát jako tělo

- A) Člověk má nejprve tělo individuální. To je však do jisté míry nehotové a otevřené (je to tělo rodící, rození i umírající). Jako takové je odděleno jasnou hranicí od ostatního světa, ale současně s ním splývá (s přírodou, věcmi, světem, kosmem).
- B) Pak tělo utvořené sociálně používáme symbolicky. Toto tělo podléhá kulturním změnám.
- C) A konečně je tu tělo jako stát. Ten má autoritu k ovládnutí těl, a to jak na individuální, tak na kolektivní úrovni.

K ZAPAMATOVÁNÍ

V sémantickém systému oblékání je stejnokroj dokladem rituální praxe, kterou představuje.

ZÁVĚREČNÉ SHRNTÍ KAPITOLY

Kdekoliv se člověk ocitá, tam má potřebu definovat a vymezit hranice vlastní i kolektivní identity. Zajímavou skutečností je, že tzv. kategorizovaný smysluplný svět není nikdy neomezený, vždy naráží na hranice, za kterými se nalézá kategorie nelidského a ohrožujícího. Definování a strukturování prostoru, se kterým se identifikujeme je odvozeno od vnímání těla jako struktury a systému. Zde povstává to, co nazýváme sociálním tělem. Stejně jako člověk pečuje a dbá o individuální tělo, má potřebu pečovat a dbát i o tělo sociální. Přičemž obě platformy péče vykazují značnou příbuznost a kontinuitu. Jako příklad můžeme uvést starost Izraelitů o celistvost, jednotu a čistotu osobního těla i náboženské integrity a etnické pospolitosti. To platí i pro vztah ke státní celistvosti. Dalším příkladem je starost a péče anglických kočovných Romů o tzv. vnitřní já, které může být kontaminováno fyzickým kontaktem s Gorgii /bílými-nečistými/. Symboly mají tedy nejen identifikující funkci, ale také funkci určující a politickou. Například symbolika odívání je současně politikou odívání. V kulturách jsou však přítomny i mechanismy zpochybňování hranic. Tak je tomu například v případě fenoménu tzv. groteskního nebo karnevalového těla, nebo v případě fenoménu tradice následování Krista, středověkého asketismu. Na spojitost mezi askezí a svatostí poukazuje také výzkum fenoménu anorexie, který poukazuje na spojitost odmítání kultu sexuality a odmítání sobectví. Politika náboženské identity vyplývá z trojího rozměru zažívání vlastní tělesnosti a identity. Nejprve ji zakoušíme prostřednictvím individuálního, jasně vymezeného těla, posléze na úrovni těla sociálního a nakonec na úrovni státu jako specifické podoby kolektivního těla.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.

DOUGLASOVÁ, Mary: *Čistota a nebezpečí*, Praha, SLON 2017.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

BACHTIN, Michail: *Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha, Odeon 1975.

BELL, Rudolf: *Holy Anorexia*, Chicago, London, University of Chicago 1985.

OKELY, Judith: *The Traveller Gypsies*, Cambridge, Cambridge University Press 1983.

WEBER, Max: *Protestantská etika a duch kapitalismu*, in: *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Jak souvisí politika identity a symbolické kategorizování?
2. Jak souvisí péče o tělo a péče o celistvost, jednotu a čistoty?
3. Co znamená vnitřní tělo a jak se o něj pečuje?
4. Jak dochází ke zpochybňování hranic identity?
5. Objasněte vztah mezi svatostí a askézí z hlediska konstruování politiky identity.

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

5. VLIV POHLAVÍ A GENDERU NA FORMULOVÁNÍ POSVÁTNÉHO

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V páté kapitole se podíváme na vztah mezi náboženstvím, biologickým pohlavím a otázkou formování sociálního pohlaví. Ukážeme si, jakým způsobem při výzkumech docházelo a dochází k určité empirické předpojatosti, ve vztahu k definování pohlavních rolí v kulturách. To nás přivede k metodologicko-teoretické otázce vztahu mezi reflexivitou a genderem. K tomu nám poslouží vlastní výzkumy antropoložky Pat Caplanové na ostrově Mafia v Tanzánii. Nicméně naši pozornost zaměříme také na vazbu mezi biologickým pohlavím a posvátnem z hlediska dopadu na konstruování sémantického pole ženské sexuality. Nakonec se budeme zabývat tematikou panenství, které se v určitých kulturních okruzích a epochách stalo jakýmsi „třetím pohlavím“.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jaké jsou podoby a proměny kulturních podob pohlavních rolí.

Jakým způsobem vstupuje gender do interpretace dat z výzkumů.

Jakou roli hraje reflexe genderových vlivů a nakolik je z tohoto hlediska reálná metodologická neutralita.

Jak se profiluje sémantické pole ženské sexuality.

○ ***ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:***

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

pohlaví, gender, posvátno, Margaret Meadová, empirická předpojatost, C. W. M. Hart a Jane Goodaleová, Pat Caplanová, reflexe genderu, pohlaví a hanba, panenství, třetí pohlaví, sémantické pole ženské sexuality, matka, stařena

Pohlaví a gender

Obecné klima v západních společnostech do značné míry definováno také tzv. „rovnostářským mýtem“, který poněkud zastírá fakt, že pohlaví a gender patří mezi klíčové faktory konstruování organizační struktury společnosti. Zásadní studii na dané téma napsala antropoložka Margaret Meadová pod názvem Pohlaví a temperament u tří primitivních společností. Podle jejích výzkumů se jeví, že **pohlavní role jsou po celém světě kulturně značně proměnlivé.**

Například v tradičních prostředích na Bali (poslední dobou však kultura na Bali prošla procesem výrazných proměn pod vlivem globalizačních trendů) se **muž a žena oblékají stejně.** Jejich role vzájemně zaměnitelné. Naproti tomu **u afrických Fulbů** v sahelu se setkáváme s **přesným oddělováním žen od mužů.** Ženy mají vyhrazeno jen soukromí, pokud se objeví na veřejnosti tak pouze v zahalení. Tyto kulturní vzorce výrazně posilují ovládnutí žen muži.

Jednoznačně musíme konstatovat fakt, že biologickou **kategorii POHLAVÍ (muž/žena)** provází vždy také sociální kategorie pohlaví neboli **GENDER (mužský/ženský).**

Chápaní a konstruování genderu v kulturách se zásadním způsobem podílí také na celkovém konstruování kultury a v důsledku velmi často vytváří základ pro hegemonické ovládnutí jedné skupiny skupinou druhou.

Empirická předpojatost

Kritický přístup k bezproblematickému akceptování metodologie badatelské neutrality odhalil celou řadu aspektů, které tuto metodologickou neutralitu značně problematizují. Jednou ze závažných výhrad vůči ní bylo i reflektování tzv. genderové předpojatosti. V antropologických výzkumech, které značnou dobu prováděli především muži, se jednoznačně ukázalo, že při interpretaci mužských a ženských rolí ve zkoumaných kulturách **docházelo k nezáměrnému genderovému filtrování.** K takovému filtrování poznatků docházelo hned dvakrát. Podobné předpojatosti jsou totiž vlastní i v rámci hostitelské kultury. Ženy jsou tak v jistém ohledu stavěny na okraj hned dvojnásobně. Obecně totiž platí, že **v kulturách mají muži větší mobilitu, přístup ke vzdělání, politickou moc a vliv nebo větší podíl na volném času.**

Ženy
a
jejich
role

Etnografický výzkum role žen v kultuře je díky tomu mnohem obtížnější a vyžaduje specifický přístup. Etnograf, který chce mluvit se ženami, je musí následovat na pole, ke studni, k dětem a do kuchyně. A ani pak nemá jistotu, že to, co vidí nebo slyší, není zkreslováno, protože je často ovlivňován nastavením dominantními a podřízenými modely komunikace (umlčování) v kulturách.

Jako konkrétní příklad můžeme uvést výzkum Tiwiů v Austrálii, který prováděl C. W. M. Hart a po něm Jane Goodaleová s rozdílnými výsledky. Goodaleová si povšimla, že Hart ve svém výzkumu opomíjel klást interpretační důraz na mytologii kmene a způsob opatřování potravy. Což ho vedlo k nedostatečnému docenění ekonomické role ženské práce pro společenství. Goodaleová naproti tomu ženám připisuje ústřední ekonomickou sílu.

Tato a podobná zjištění vnesla na scénu požadavek reflexního antropologického přístupu. **Reflexivní antropologie podryvá přístup nezúčastněného pozorovatele k vědeckému poznání.**

Antropoložka Pat Caplanová si, na rozdíl od feministicky orientovaných antropoložek, uvědomila nutnost reflexivity a uvědomování si vlivu genderu na zaměření a interpretaci zkoumaného materiálu na pozadí vlastního výzkumu.

- ◇ V popředí jejího zájmu byl terénní výzkum na ostrově Mafia v Tanzánii. Když zde podnikla svou druhou výzkumnou cestu, byla na rozdíl od svého prvního pobytu, už matkou. Nyní jí domorodci k jejímu překvapení řekli: „**Předtím jsi byla mladá dívka, teď jsi dospělá a můžeme s tebou normálně mluvit.**“
- ◇ Caplanová si nyní uvědomila některé dimenze jejich života, které jí před 9 lety unikly.
- ◇ Markantně vnímala nedostatek volného času a velikou míru pracovní zátěže místních žen.
- ◇ Současně si všimla, že ženy jsou zde špatně živené

Pohlaví a posvátno

Velmi zajímavou skutečností, která se týká vztahu mezi posvátným a profánním, je výrazné akcentování funkcí ženského těla, které se v mnoha kulturách stává výrazným modelem pro porozumění uspořádání a struktury tohoto vztahu. **Ženské tělo se stává modelem pro pochopení vztahu mezi posvátným a profánním.**

Například pro dívku v Súdánu znamená ztráta panenství před svatbou hanbu pro celou její rodinu.

Sémantické
pole ženské
sexuality

- ◇ Naproti tomu se dívka na americké střední škole cítí méněcenná jako panna.
- ◇ Oba zdánlivě protikladné příklady poukazují na zásadní význam sémantického pole ženské sexuality.
- ◇ Panny jsou často považovány za jakési třetí pohlaví (u muže tento sémantický prvek neexistuje).

Panna	Matka	Stařena
Anomální je porod	Anomální je neplodnost	Anomální je porod
Zbožštěná	Tupená	Požehnaná
Maria	Alžběta ---- Anna ----	Jan Křtitel Samuel
Víceznačné vyjádření identity	Jednoznačné vyjádření identity	Možná víceznačnost (moudrá žena či čarodějnice)
Sex Potencialita	Sex Plodnost	desexualizovaná

K ZAPAMATOVÁNÍ

Reflexivní antropologie podryvá přístup nezúčastněného pozorovatele k vědeckému poznání.

ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ KAPITOLY

Základním modelem pro porozumění vztahu mezi posvátným a profánním v kulturách představuje sémantické pole ženského těla. Právě toto významové pole bylo po dlouhou dobu existence antropologického zkoumání přehlíženo a podceňováno a přitom hrálo významnou roli při interpretování dat. Upřednostňování významu mužské role v pozorovatelské i v hostitelské kultuře způsobovalo empirické genderové filtrování náboženstvím a dvojitým upozadováním významu ženských rolí. Na význam formování sociálního pohlaví v kulturách upozornily antropoložky Jane Goodmanová, Pat Caplanová, Charlotte Hardmanová a další. Nešlo jen o posun způsobený nějakou maskulinní machistickou indoktrinací, jak tvrdí radikálnější podoby feminismu, ale také o posun způsobený absencí některých podstatných kulturních zkušeností, které mění optiku vnímání, jako je například zkušenost vlastního mateřství (Caplanová). Na význam sémantického pole ženské sexuality poukazuje také sémantická analýza kulturního vnímání fenoménu panenství v odlišných kulturních rámcích, které se promítá do axiologických, ale také sakrálních dimenzí kultur.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.

CAPLAN, PAT: *The Cultural Construction of Sexuality*, London-New York, Tavistock 1987.

MEADOVÁ, Margaret: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*, Praha, SLON 2010.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

NAGEL, Joane: *Race, ethnicity, and sexuality: intimate intersections, forbidden frontiers*. Oxford University Press 2003.

SOUKUP, Václav: *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011, s. 46n.

LYONS, Andrew P., ed. a LYONS, Harriet D., ed. *Sexualities in anthropology: a reader*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

DONNAN, Hastings. *The anthropology of sex*. Oxford: Berg, 2010.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Proč docházelo ke genderovému zkreslování interpretací zkoumaného materiálu v antropologii?
2. Co je to empirická předpojatost? Uveďte příklady.
3. Co znamená pojem sémantické pole ženské sexuality?
4. Co znamená pojem třetí pohlaví?
5. Jaký je vztah mezi sémantikou panenství u dívek a kulturní konstrukcí hanby?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

6. KONVERGENCE NÁBOŽENSTVÍ A ENVIRONMENTU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V následující kapitole se budeme zabývat vztahem náboženství a životního prostředí. Pozornost zaměříme především na kosmologii, kterou nám nabízejí kosmogonická vyprávění, ve kterých se protíná mytologie s genderem a životním prostředím. Zajímat nás bude také základní klasifikace kosmologií a dopad těchto obrazů na vztah k životnímu prostředí a také na systémy utváření hierarchie hodnot ve společnosti. Následně se podíváme na konkrétní příklady vztahu mezi adaptivní kosmologií a obrazu životního prostředí a také na příklad méně adaptivní kosmologie a jejího důsledku v rovině starosti o životní prostředí. Vzhledem k tomu, že koncept přírody a přirozenosti úzce souvisí, tak zaměříme pozornost i na otázku genderového vnímání přirozenosti optikou ženské tělesnosti. Opomenout nemůžeme ani reflexi totemismu a interpretaci totemického principu jako komplexu náboženských představ a rituálů, které poměr k přírodě a kosmologii představují zcela specifickým způsobem.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jaké konstitutivní faktory ovlivňují obraz životního prostředí.

Co jsou to adaptivní a neadaptivní kosmologie.

Jaký vliv mají hierarchie hodnot na ekosystém.

Jak scénář sexuálních rolí souvisí se sociálním a životním prostředím.

Co znamená totemický princip a jaký má dopad na strukturu a organizaci společnosti a jejího vztahu k prostředí.

○ ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

environment, kosmologie, kosmogonie, pesimistická a optimistická kosmologie, adaptivní a neadaptivní kosmologie, hierarchie hodnot, degradace posvátnost, nižší a vyšší cíle, ekosystém, materialismus, Kogiové, hypotéza Gaia, gender, mytologie, totemismus, totemický princip, E. Durkheim, C. Lévi-Strauss

Náboženské představy jako kosmologie

Z hlediska genealogie kulturních významů je náboženství patrně nejvýznamnější součástí kultury a sebeporozumění kultury bez něho není myslitelné. Náboženství je ústředním kulturním aspektem.

Konstruování
environmentu

Vzhledem k tomu, náboženství prostupuje kulturou jako celkem, tak se také dotýká životního prostředí (**environmentu**). Životní prostředí zahrnuje jak přírodu, tak lidskou společnost. Francouzské slovo *environner* znamená být okolo, obklopovat. Je to tedy jakési **lůno života, vše co ovlivňuje vývoj rostlinného a živočišného života**.

Obraz životního prostředí je odvozen od chápání světa a jeho původu. Všechny kultury mají vlastní implicitní či explicitní představu o **KOSMOLOGII – teorii vzniku a vývoje vesmíru**, kterou si předávají prostřednictvím **KOSMOGONIE – neboli příběhů, mýtů a teorií o vzniku a počátku světa**. Tato vyprávění mají zásadní důležitost ve všech lidských společnostech. Ovšem jednotlivé kosmologie se liší. Nejobecněji je můžeme rozdělit do dvou základních kategorií:

A) **pesimistické kosmologie** – nahlízejí na svět jako nepřátelský lidským zájmům. Takové kosmologie generují spíše podbízivé vzorce vztahu k transcendentním entitám a silám zakládajícím svět neboť spotřebovávají energii i čas na usmiřování zlovolných a indiferentních sil;

B) **příznivá kosmologie** – Nahlízejí na svět jako přátelský lidským zájmům. Ty generují více pozitivních interakcí.

Jakmile nějaká kosmologie zaujala představivost celého společenství, může tomuto společenství sloužit, provést ho obdobím hmotného nedostatku nebo naopak podrýt jeho morálku.

Roy Rappaport v tomto smyslu hovoří o:

◆ **A) Adaptivních kosmologiích**

◆ **B) Neadaptivních kosmologiích**

- ◆ Lidé vidí přírodu prismatem svých přesvědčení. Řídí se přírodou a je to příroda, kdo na ně působí, pečuje o ně nebo je ničí.
- ◆ Všichni bez výjimky si osvojujeme určité **kognitivní modely**.
- ◆ Například západní ekonomický model Mezinárodního měnového fondu je v ostrém protikladu s představami Pygmejů žijících v poříčí Itury ve střední Africe. Ti považují svět kolem sebe za tělo Boha.

Hierarchie hodnot a životní prostředí

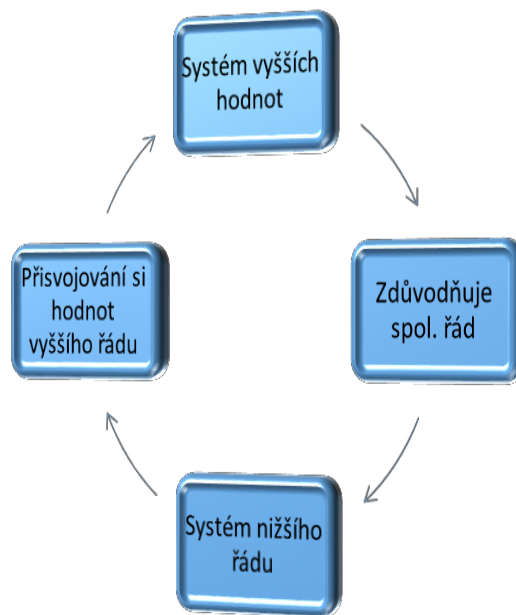
Od těchto kognitivních modelů je odvozena představa o **HIERARCHII HODNOT**. Tato představa není neměnná. Daleko spíše má tendenci se udržovat v menších společenstvích. V globálním systému se lokální hierarchie hodnot značně oslabují a předefinovávají. Například celkem rychle mohou tzv. nižší cíle jako např. výroba aut nabýt v rámci hierarchie hodnot obrovské moci a významu.

>>>> S tím souvisí také soupodstatný fenomén **DEGRADACE POSVÁTNA**, který se strukturálně projevuje tím, že nižší cíle splývají s cíli abstraktnější povahy.

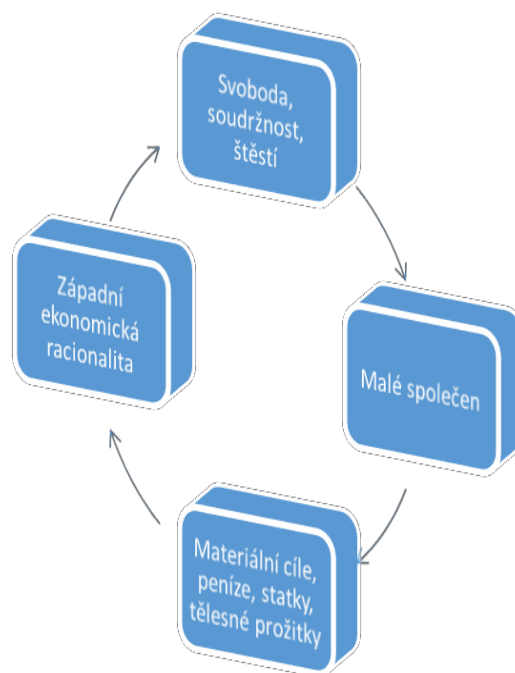
>>>> **Například svoboda se stává sotva něčím jiným než právem přinášet užitek sobě samému.** Materialismus, utilitarismus a sobectví se začínají uznávat jako nejvyšší ideály >>> **To vše má katastrofální důsledky pro ekosystém.**

Celý proces si můžeme ukázat na následujícím grafu:

Hierarchie
hodnot
a proces
degradace

Obecné kategorie v grafu můžeme blíže specifikovat následovně:

Pro ještě bližší ilustraci použijeme konkrétní příklad Kogiů v Kolumbii.

- ◇ Kogiové pokládají sami sebe za staršího bratra, kterému je svěřeno chránit SRDCE SVĚTA. Evropana vnímají jako mladšího bratra, který je sice technicky nadaný, ale destruktivní.
- ◇ V jejich kosmogonii je přítomna představa živého těla země, která se v kultuře promítá do systému obětí táhnoucího se od hor až k moři, který napodobuje koloběh vody, na němž závisí život.
- ◇ Země je vnímána jako posvátná Velká Matka.
- ◇ Při menstruaci je krev Velké Matky zlatá. Proto hraje zlato při rituálu ústřední roli.
  - ◇ MAMAS (staré ženy – matky) určují, co se z vnějšího světa dá přijmout a co ne.
  - ◇ Kogiové jsou přesvědčeni, že hrají zásadní roli v záchraně před ekologickou zkázou světa (vidí, jak z hor Sierra Nevada mizí sněh)
  - ◇ Jejich oběti jsou spojované s výzvou mladšímu bratrovi, aby přestal dobývat nerostné suroviny ze země, což trhá tělo Matky a ona je proto nemocná (Tobias Lolness).
  - ◇ Přitažlivost materiálních výtobytků Evropanů je ale velmi mocná.

V současné době se v západní Evropě vyprofilovalo Hnutí zelených aktivistů, které přijalo za svou hypotézu teorie Gaia fyzika Jamese Lovelocka (NASA). Tato teorie v kostce říká, že: planeta země je samoregulační mechanismus.

- ◇ Tuto teorii přeložil do náboženského jazyka biolog Rupert Sheldrake.
- ◇ Dochází k posunu od humanismu k idealistickému pojetí animismu.

Četné paralely s Matkou Zemí má popis Bohyně v sektě Wicca.

- ◇ Jsou zde paralely s čarodějnictvím.
  - ◇ Velká Matka (Bohyně) tvoří vesmír z vlastního těla.
-

Ženský princip

V 70. letech se na antropologické scéně vyprofilovaly feministické antropoložky, které začaly klást otázku ohledně přehodnocení úlohy žen v různých společnostech s cílem odhalit obecné principy. Významnou se v tomto ohledu stala kniha Peggy Reeves Sandayové *Ženská síla a mužská nadvláda* (1981).

Již Margret Meadová poukázala na skutečnost, že každá kultura má svůj ideál nebo standardizovaný povahový typ a že jedinci, kteří přijímají ideály své společnosti, budou v životě úspěšnější. To má jak pozitivní, tak také negativní konotace.

- ◇ Mužská nadvláda není jen neodmyslitelným scénářem sexuálních rolí, ale také odpovědí na konkrétní tlaky okolí.

Sexuální role naprosto jednoznačně mění sociální a životní prostředí. To platí jak pro přírodní národy, tak pro moderní společnost.

- ◇ U tzv. přírodních národů patří zrození a smrt mezi nevyhnutelné aspekty života. Muži zabíjejí a vyrábějí zbraně a ženy rodí a vychovávají děti.
- ◇ Peggy Reeves Sandyová tvrdí, že u obrovského množství společností **existuje přenos strachu z vnějšího světa, který není pod kontrolou, na ženy**, jež se dají považovat za symbolické představitele přírodního světa. Hovoří doslova o transkulturním vzorci.
- ◇ **Je-li na druhé straně svět zakoušen jako dobrý, příznivý a přívětivý, vzniká vnitřní orientace, v níž jsou prostředí i ženy chápány spíše jako partneři** a nikoli jako zdroj nebezpečí pro muže a pro celek.
  - ◇ U indiánů Kajapoů a Munduruků ve střední Brazílii jsou ženy, které vybočí z řady a poruší pravidla a obřadní příkazy, potrestány skupinovým znásilněním, obřadným ponižováním a mladé dívky jsou nuceny k pohlavnímu styku.
  - ◇ Moc je udělena tomu pohlaví, o němž se soudí, že ztělesňuje síly, na nichž jsou lidé závislí, nebo je s nimi ve spojení.

Podle Reeves Sandyové jsou představy o mužské nadvládě a ženské moci důsledkem způsobu, jak se jednotlivá etnika vyrovnávají se svým historickým a přírodním prostředím, čímž si vytvářejí sdílený kód smyslu pro lidství.

Totemický princip

Úzkou vazbu mezi náboženstvím a životním prostředím má také totemismus, se kterým se setkáváme téměř po celém světě. Problém interpretace totemismu zůstává stále otevřený a ne zcela vyjasněný. Někdejší představa, že totemismus australských domorodců je představitelem prehistorických typů kosmologie, je dávno opuštěna a překonána. Nemáme žádný důkaz o tom, že by kultury australských domorodců byly v nějakém smyslu předky neaustralských kultur nebo, že by náboženské představy těchto kultur byly kdysi univerzální.

Slovo **TOTEM** pochází z obživejského jazyka Algonkinů (Kanada). V překladu znamená „**je to můj příbuzný**“. Každý klan zde byl pojmenován podle nějakého živočišného druhu nebo totému. U Australanů mohou totemy rovněž zahrnout přírodní prvky, skály, duhu, hrom...

Označení **TOTEMISMUS** znamená **označení každé situace**, o níž se soudí, že v ní panoval **zvláštní vztah mezi jistou sociální skupinou a jedním nebo více třídami hmotných předmětů, zvířat nebo rostlin**.

- ◇ Takovému označování se v antropologii začalo říkat **TOTEMICKÝ PRINCIP**. Durkheim se dokonce domníval, že totemismus je původní, univerzální podoba náboženství. Dnes je tento pohled považován za překonaný.
- ◇ Totemismus je podle Durkheima celý komplex náboženských představ a rituálů, jež zahrnují ideální poměr k přírodě a kosmologii.
  - ◇ Bůh klanu, totem princip podle něj nemůže být ničím jiným než klanem samým, personifikovaným a jevícím se našemu vnímání jako viditelná podoba zvířete.
  - ◇ Odtud pramení unilineární původ rodiny po mužské nebo ženské linii.
  - ◇ Rituály jsou podle něj důležitější než náboženská přesvědčení, předcházejí jim a jsou prvořadě pro utváření sociálních vazeb. (Robertson-Smith)
  - ◇ A zakládají také představu, že lidé a příroda tvoří součásti duchovního celku.

Tomu oponuje **Lévi Strauss**, který tvrdí, že by se **totemismus vůbec neměl pokládat za náboženství**. Podle něj **důležitý není vztah mezi zvířetem/znakem a klanem, ale strukturální vztah** mezi totemickými tvory, kteří se používají k přemýšlení o sociálních skupinách a vyjadřování vztahu mezi nimi.

- ◇ Totemismus vnímá jako klasifikační prostředek k regulování skupin lidí jejich vztahu k přírodnímu světu, nikoliv jako náboženskou instituci a rozhodně ne jako nejstarší formu náboženství

Na závěr ještě uvedeme **romantizující přístup Veroniky Strangové**. Ta vnímá totemismus jako doba snění:

- ◇ Všichni živí tvorové a přírodní jevy jsou naplněni duch silou předků a jsou spojeni s dějišti příběhů (kosmologie) a dějovými liniemi, kde z nich vzájemné působení předků a země učinilo skály, ptáky, stromy.

- ◆ Ty se pak nazývají totemy
- ◆ Lidská duchovní existence je chápána tak, že odráží existenci bytostí předků, které se vracejí na určité místo, jež je jejich duchovním domovem.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Jakmile nějaká kosmologie zaujala představivost celého společenství, může tomuto společenství sloužit, provést ho obdobím hmotného nedostatku, nebo naopak podrýt jeho morálku.

ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ KAPITOLY

Vztah náboženství a životního prostředí patří k základním prvkům kultury. Podstatnou měrou ho zakládají kosmologické představy předávané v kosmogonických obrazech a vyprávěních. Ty však mohou mít pesimistický či příznivý ráz podle, které ho generují kultury s neadaptivním či adaptivním vztahem k životnímu prostředí a přírodním silám. Vzhledem k blízkosti ženského principu přírodě na základě ženských biologických cyklů, se tento kosmologický pesimismu a úroveň adaptability či neadaptability promítá i do pohledu na ženské role a postavení ve společnosti. Navzdory romantizujícím představám o animistické blízkosti přírodě, jsou ženy v masovém měřítku vnímány jako ty, které mají být dominovány, ovládány či dokonce ujařmeny mužskou nadvládou. Na ženy se totiž daleko více přenáší jakýsi metafyzický strach ze světa, protože symbolicky představují přírodní svět. Kosmologie zakládají také základní představu o hierarchii hodnot a péči o jejich udržování. Ta se ale lépe udržuje v malých uzavřených celcích. Současné globalizační procesy tyto představy erodují a díky tomu jsme svědky četných projevů degradace posvátného. V důsledku toho nižší cíle nahrazují vyšší abstraktní cíle v hodnotových hierarchiích, což má zásadní důsledky pro ekosystém.

Poslední část kapitoly se věnuje analýze původu a struktury totemismu, který byl po určitou dobu pokládán za jakousi genealogickou matici náboženství. Tato

představa se dnes považuje za překonanou, protože pro ni chybí důkazy. Otázkou dokonce zůstává, zdali totemismus vůbec náboženstvím je. Zatímco ho jedna skupina považuje jen za klasifikačním prostředkem ke strukturování vztahů, romantizující zastánci totemismu jeho význam až mysticizují.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Mýtus a význam*, Bratislava 1993.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Štrukturálna antropológia*, Bratislava 2000.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

BENEDICTOVÁ, Ruth, *Kulturní vzorce*, Praha, Argo 1999.

DURKHEIM, Émile: *Elementární formy náboženského života*, Praha, Oikumené 2002.

DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*, Brno, SLON 2004.

GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha, Sociologické nakladatelství SLON 2000.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Myšlení přírodních národů*. Liberec, Dauphin 1996.

MEADOVÁ, Margaret: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*, Praha, SLON 2010.

SANDAY, Peggy Reeves: *Female Power and Man Dominance*, Cambridge, New York, Cambridge University Press 1981.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Jaký je rozdíl mezi kosmologií a kosmogonií?
2. Jaké kosmologie typologicky rozlišujeme a jaké mají dopady na konstruování kultury?
3. Jak souvisí kosmologie s hierarchií hodnot v kulturách a jaké ekologické dopady má nahrazení vyšších abstraktních idejí nižšími materiálními cíli?
4. Jak rozumět pojmu totemismus a proč se spíše užívá pojem totemický princip?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

7. NÁBOŽENSTVÍ A RITUÁL

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V sedmé kapitole se podíváme na vazbu mezi náboženstvím a rituálem. Otázkou je, jakou povahu tento vztah má. Zakládá rituál náboženství nebo náboženství rituál či jde o paralelní skutečnosti, které se tu a tam prolnou? Náš zájem budou také poutat jednotlivé formy rituálního jednání. Dále se budeme snažit odlišit rituál jako představení a odlišit ho od kulturního prvku zábavy. Následně se zaměříme na přechodové rituály a zvláště budeme pojednávat jeho liminální fázi. Významným způsobem si položíme otázku po funkci liminality a jejímu vztahu ke struktuře a organizaci společnosti. Nakonec se budeme zabývat tzv. rituály násilí, jejich vztahem k fenoménu tabuizace a také na jejich symbolickém významu.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

- Jaké funkce v kultuře rituály plní.
- Jaké jsou základní kategorie rituálního jednání.
- Jaké jsou fáze přechodových rituálů.
- Jaký je základní symbolismus rituálů násilí.

ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

van Gennep, rituál, znaky rituálu, kategorie rituálního jednání, mody rituálů, aspekty rituálů, rituál versus zábava, přechodové rituály, fáze přechodových rituálů, liminalita, liminoidy, rituální násilí, Oidipův komplex, incestní tabu, René Girard, obětní náhrada, symbolismus násilí

Rituál a kategorie rituálního jednání

Charakteristika
rituálu

Fenomén rituálního jednání nalezneme prakticky ve všech kulturách. Nicméně forem a podob rituálního jednání je téměř neomezený počet. Obecně ale můžeme konstatovat, jedna ze **základních funkcí, kterou rituály plní, je usnadnění předávání hodnot mezi pokoleními**. Z tohoto hlediska mají mezi rituály zcela specifické postavení tzv. přechodové rituály, které jsou vázány na změny postavení jednotlivců i skupin ve společnosti (rites de passage – van Genep).

Pojďme se nyní podívat blíže na vymezení fenoménu rituálu. **Rituály jsou vždy spojeny s určitou mírou formalizace prostřednictvím předepsaného formálního chování**. Nicméně samotné rituální jednání není odkazem na technickou rutinu, ale na víru v mystické bytosti či síly pokládané za první příčiny všech účinků (Turner).

Bobby Alexander nadto zdůrazňuje fakt, že účelem rituálů je **otevřít obyčejný život dynamické transformativní síle** či vlivu nějaké definitivní skutečnosti nebo transcendentní bytosti. Veškeré **rituály, i ty náboženské, jsou tedy zakotveny v každodenním lidském světě**.

Rituály nicméně mají mnoho stránek. Nebylo by dobré hledat jednotlivá, jednoduchá či zjednodušující vysvětlení rituálu.

- ◇ Rituál je kulturně zkonstruovaný systém lidské komunikace, strukturovaný sled slov a činů.
- ◇ Mezi základní znaky rituálu patří
  - ◇ **formálnost,**
  - ◇ **stereotypy – strnulost,**
  - ◇ **kondenzace – syntéza,**
  - ◇ **redundance (opakování).**

Základní **kategorie rituálního jednání** jsou (Catherine Bellová):

- ◇ **1. Přechodové rituály spjaté s klíčovými okamžiky života**
- ◇ **2. Kalendářní vzpomínkové rituály**

◇ 3. Obřady výměny a společenství

◇ 4. Obřady působení trýzně

◇ 5. Postní obřady, půst a slavnosti

◇ 6. Politické rituály

Ronald Grimes namísto kategorií rituálního jednání hovoří spíše o modech rituálu, mezi které patří:

- ritualizace,
- dobré způsoby,
- obřad,
- liturgie,
- magie,
- oslava.

Intelektualisté: vnímají rituál jako **prostředek vysvětlení vesmíru** (Tylor, Eliade) XXX

Symbolisté: rituál je **symbolický jazyk** (Durkheim, Geertz). Zájem projevují především o expresivní a výrazovou hodnotu rituálu. Důraz kladou na jeho hlavní aspekty:

◇ A) PŘEDSTAVENÍ

◇ B) PROMĚNU

Ad A: Účastníci mohou jednat, ale nejde jen o předstírání.

Ad B: Právě rozdíl mezi jednáním a předstíráním, který nazýváme proměnou neboli účinností, je hlavním kritériem rozlišení mezi rituálem a zábavou. Pojďme se posívat na sémantická pole rituálu a zábavy:

ÚČINNOST	ZÁBAVA
Rituál	Tanec
Výsledky	Legrace
Vztah s nepřítomným	Jen pro přítomné
Symbol čas	Momentální čas
Účinkující je v transu	Účinkující ví, co dělá
Diváci se účastní aktivně	Diváci jen sledují
Diváci věří	Diváci oceňují
Kritika je nežádoucí	Kritika je vítaná
Kolektivní činnost	Individ tvůrčí činnost

Přechodové rituály

Přechodové
rituály

Z hlediska účinnosti rituálu zaujímají mezi kategoriemi rituálního jednání tzv. **přechodové rituály (narození, iniciace, manželství, smrt)**. Ty se vnitřně člení do tří základních fází, které fázují proměnu statusu subjektů a které rituálem procházejí.

1. Fáze	2. Fáze	3. Fáze
preliminální	liminální	postliminální
Oddělení/odloučení	Přechod/pomezí	Opětovné začlenění / znovupřijetí
Dospívání	Zasnoubení	Manželství

Házení rýče – souvisí s rituály plodnosti

Bílý dort/šaty – představuje tělo nevěsty; rozkrojení dortu – porušení jejího panenství

Také při pohřbu dochází k rituálům oddělení. V Británii u Romů příbuzní spálí přívěs a věci zemřelého.

Van Gennep zdůrazňuje **důležitost PRAHU** jako pomezího území mezi dvěma prostory, či společenskými stavy – přenesení nevěsty přes práh, křižování svěcenou vodou na prahu kostela, zutí při vstupu do mešity.

Gennep svůj výzkum přechodových rituálů shrnul do tří obecných tezí:

1. Pod rozmanitostí rituálů je trojfázové schéma.
2. Střední fáze má určitou autonomii v rámci obřadu.
3. Přechod z jednoho sociálního postavení do druhého se spojuje s územím přechodu (ze vsi do domova)

Poté, co významní antropologové manželé Victor a Edith Turnerovi konvertovali ke katolicismu, se **začali zabývat se křesťanskou poutí** jako specifickou variantou liminality (Obraz a pouť v kř. kultuře 1978)

- **Pouť** charakterizovali jako **LIMINOID** (za další liminoidy označili například balet, divadlo, film, hudbu, umění, poezii).
- Přejížděvé rituály pro Turnerovi představují přechod od struktury k antistruktuře, a odtud zase ke struktuře.
- Liminalita je antistrukturální.
- **ANTISTRUKTURA** se vyznačuje
  - ◇ rovnostářstvím,
  - ◇ nediferenciovanými spol. vztahy,
  - ◇ užití ordálů a ponižování za účelem zničení předchozího stavu.

Zde do procesu proměny vstupují **síly formující iniciovaného kandidáta** proplnění povinností nového stavu. Ty **jsou vnímány jako přesahující lidské síly** (Turner).

Výrazem liminality je i vznik **liminálních antistrukturálních útvarů tzv. Komunit**. Ty se později začínají zase přiklánět ke strukturované hierarchii. Ideálním příkladem jsou františkáni.

Specifický ráz mají **iniciace žen**. Ty probíhají většinou jednotlivě, doma nebo poblíž obydlí. Navíc jsou doprovázeny **mnohem více otevřeným nebo skrytým násilím**. (Bruce Lincoln). Lincoln si uvědomuje souvislosti mezi politikou, náboženstvím a jinými aspekty struktury jako je například upevňování genderových vztahů.

Rituály se společnost obnovuje a reprodukuje. Ženy v Súdánu trvají na obřízce svých dcer, i kdy žijí na Západě, kde je nezákonná.

Rituály násilí

Tím se dostáváme k tematice rituálů násilí, které nás nepřestávají šokovat a vybízejí nás hledat objasnění mezi rituálem a násilím. Podle Sigmunda Freuda se za rituály násilí skrývá archetypální oidipovská oběť. Podle něj jsou ve struktuře osobnosti přítomny tři základní mohutnosti.

- ◇ Id – nevědomé instinkty, jejichž hnací silou je princip uspokojení.
- ◇ Ego – vědomé já, které se integruje s vnějškem, jeho hnací silou je princip reality.
- ◇ Superego – vnitřní regulátor, svědomí, osvojené rodičovských hodnot a očekávání.

Pro Freudovu teorii lidského chování a původu náboženství je podstatné porozumět jeho pojetí dětské sexuality a Oidipova komplexu.

Podle něj si zhruba ve 4 letech chlapec začíná uvědomovat svou sexualitu, otec je vnímán jako soupeř v boji o matčinu lásku. Chce ho zabít. Současně se ale bojí, že ho otec vykastruje a on bude bez penisu jako matka. Vyřešení konfliktu spočívá v odstranění od matky a ztotožnění se s otcem. V knize Totem a tabu vykresluje oidipovský mýtus jako původ incestního tabu (muži chtěli souložit se svými matkami, ale zabránil jim v tom strach z odplaty zavražděného otce), totemismu a exogamie.

Antropologicky mnohem důslednější je zkoumání rituálního násilí René Girardem. Ten rozkrývá násilí jako univerzální kulturní mechanismus řešení mimetických konfliktů a krizí prostřednictvím zástupné oběti. Není-li objekt násilí v dosahu, násilí se zaměří na náhradní oběť. Obětní náhrada znamená vždy jistý stupeň zatemnění mysli, nevědomost o nevině oběti.

Maurice Bloch vychází z Genepových výzkumů přechodových rituálů. Rituály podle něj souží k uchování společenských hierarchií. Rituály násilí podle něj vycházejí ze symbolismu:

- ◇ 1. trvání na reprodukci
- ◇ 2. legitimizace rozpínavosti

- ◇ Dvoutř – ospravedlňuje hierarchii společnosti
- ◇ Navenek – pobídka k agresi
- ◇ 3. opuštění pozemské existence

K ZAPAMATOVÁNÍ

... samotné rituální jednání není odkazem na technickou rutinu, ale na víru v mystické bytosti či síly pokládané za první příčiny všech účinků. (Turner)

ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ KAPITOLY

Rituál provází všechny kultury, souží jako prostředek předávání, upevňování společenských hodnot a hierarchií. Přesto nebo snad právě proto ho není snadné definovat a bylo by velmi zavádějící se pokoušet o nějaký jednoduchý, jednoznačný a srozumitelný výklad rituálů. Přestože rituály předpokládají účinnou transcendentní sílu, která v nich působí, přeci jen jsou pevně zakotveny v každodennosti. Základními znaky rituálního jednání jsou formálnost, stereotypizace, kondenzace a redundance. Vlastní rituály se dělí na přechodové, kalendářní, obřady výměny a společenství, obřady trýzně, postní obřady a politické rituály. Existují ale i jiná členění. V rámci antropologie se určití autoři domnívají, že rituály vyjadřují vysvětlení vesmíru a jiní zase kladou důraz na jeho symbolickou funkci. Přesto, že rituály mají hodně společného se zábavou, jejich hlavním rysem je účinná proměna. To se týká především přechodových rituálů, které se orientují na situace změny společenského statusu. Zásadní fází přechodových rituálů je liminální

fáze, která vyjadřuje jakési pole antistruktury, ve které působí transcendentní síla. Takovým liminoidem se může stát umělecký zážitek, pouť nebo dokonce i osoba či komunita, jako tomu bylo v případě sv. Františka a středověkých františkánů. Velmi zneklidňující podobou rituálů jsou rituály násilí. Ty se snažil objasnit již Freud pomocí jakési archeologie nevědomí, kde působí struktura oidipovského mýtu. Mnohem komplexnější výklad rituálů spojených s násilím poskytl René Girard. Ten identifikoval ritualizaci násilí jako základní mechanismus kultur.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: **Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví**, Praha, Portál 2008.

VAN GENNEP, Arnold. **Přechodové rituály. Systematické studium rituálů**. Praha: NLN 1997.

TURNER, Victor. *Liminarita a communitas. Průběh rituálu*. Brno: Computer Press 2004.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

GIRARD, René: **Violence and the Sacred**, Baltimore, Johns Hopkins University Press 1992.

GIRARD, René: **Mimesis and Violence. Perspectives in Cultural Criticism**, Berkshire Review 14/1979.

GIRARD, René: **Obětní beránek**, Praha 1997.

GIRARD, René: **O původu kultury. Hovory s Pierpaolem Antonellem a Joãem Cezarem de Castro Rocha**, Brno 2008.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Jaké jsou hlavní funkce rituálů?
2. Jaké kategorie rituálů známe?
3. Co charakterizuje liminální fázi přechodových rituálů?
4. Co odlišuje rituál od zábavy?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Napište také komparativní esej v rozsahu pěti stran, na téma nějakého liminoidu.

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

8. FORMY A INTERPRETACE ŠAMANISMU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V osmé kapitole se krátce podíváme na základní teorie, které se zabývají široce rozšířeným fenoménem šamanismu. Je zajímavé, že teorie se vzájemně doplňují a mají komplementární povahu. Je důležité si je takto postavit vedle sebe, protože je poté patrnější, že samy o sobě nejsou schopné vysvětlit celek problematiky šamanismu. Tyto teorie nám současně poukazují na strukturální komplexitu problému, který nemůže být uchopen bez důkladného poznání a vysvětlení. Dále se budeme zabývat konstitutivními rysy šamanismu, problematikou tzv. šamanovy dráhy. Dotkneme se také šamanských odznaků a nemůžeme ani opominout kritický pohled na současnou módní vlnu šamanství v západním světě.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jaká je povaha šamanismu.

Jaké jsou hlavní teorie šamanismu.

Jaké jsou konstitutivní rysy šamanismu.

Co jsou šamanské odznaky a co je to šamanova dráha.

Proč je šamanismus v západním světě problematický.

ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

šamanismus, šaman, technika, Tunguzové, arktický šamanismus, rysy šamanismu, New age, zraněný léčitel, šamanská iniciace, šamanova dráha, šamanské odznaky, rozsápání, Don Juan Matus, Castaneda, neošamanismus, trans

Definice šamanismu

Pokud jde o základní pokus o vymezení náboženství, je třeba konstatovat, že šamanismus podobně jako magie nebo totemismus není náboženstvím, nýbrž spíše technikou. Duchovní zkušenost se obvykle stává náboženstvím teprve poté, co do ní vstoupí politika.

Samotný termín šamanismu se užívá ve velmi širokém smyslu týkajícím se rozmanitých jevů a jako takový tedy může existovat vedle svět náboženství nebo být součástí animismu.

Pojem **šaman** – pocházející z jazyka Tunguzů (Evenkové na Sibiři) označuje:

- ◆ Specialistu, který se dokáže dostat do transu, aby mohl komunikovat s duchy, kteří by měli umět uzdravovat, zajišťovat plodnost, ochranu, agresivitu, provádět duše mrtvých a mrtvé usmiřovat.

Ti, kdo dávají přednost volné definici, jej budou považovat za starý, univerzální jev.

- ◆ Existuje dlouhá tradice bádání zasazující se o omezené užívání výrazu, neboť se domnívá, že to, co znamená téměř všechno, neznamena v podstatě nic.

Konstitutivní rysy šamanismu

Šamanskou zkušenost charakterizují určité obecné prvky, jakými jsou:

- počáteční krize,
- hledání vidění,
- ordál neboli zážitek roztržení těla na kusy (sparagmos) a poté regenerace,
- posvátný strom (axis mundi),
- vzlet ducha,
- schopnost transu,
- chápání šamana jako léčitele a prostředníka.

Piers Vitebský tvrdí, že šamanism není jednotné náboženství, nýbrž transkulturní forma náboženské senzibility a praxe.

K tomu Mircea Eliade předpokládá, že první lidské společnosti věřily v existenci Nejvyšší bytosti.

XXX

Proti tomu se vymezuje **Individualistický a univerzalistický přístup** minimalizující kulturní rozdíly. Tento přístup je velmi podobný tomu, co se volně charakterizuje jako hnutí New Age, jež je eklektické a mnoho si vypůjčuje z psychoanalýzy.

Na základě těchto konstitutivních rysů šamanismu se S. M. Širokogorov pokouší šamanismus definovat následujícím způsobem:

Definice
šamanismu

- ◆ **Širokogorov**
- ◆ **1. Š. je pán duchů.**
- ◆ **2. Má ve své moci skupinu duchů.**
- ◆ **3. Existuje soubor uznávaných metod a vybavy, jež se předávají.**
- ◆ **4. Pro šamanskou praxi existuje zdůvodnění.**
- ◆ **5. Šamani zaujímají zvl. Postavení.**

Léčitelská role šamana je jak preventivní, tak léčivá a jako taková přímo závisí na ovládnutí duchů. Ti jsou šamanovým spojeneckým vojskem a pomáhají mu stanovit diagnózu a léčbu.

Ve smyslu léčby ochrany před zlými činy duchů a neštěstími se šamani uchylují k různým opatřením. **Grónští šamani jsou dokonce často zapleteni i do vražd.** Samotní šamani se nezdá stávají obětmi vražd.

Nyní vyvstává naléhavá otázka, kdo a jak se stává šamanem. Šamanem se jedinci stávají buď na základě volby společenstvím, nebo na základě znaků odlišnosti a výlučnosti (nemoc) nebo se může dědit. Módní trend západního šamanství na základě vlastní volby je pro přírodní národy nepřijatelný. Takové šamany považují za falešné. U většiny společností lidé šamany být nechtějí.

Šaman odpovídá představě zraněných léčitelů (farmakos), kterého nemoc nebo psychóza přiměla k tomu, aby se hleděl uzdravit. Musel se tedy naučit ovládnout duchy

- ◆ Šamanská iniciace je nebezpečná záležitost, kdy duchově ověřují novicovu sílu.
- ◆ Někteří šamani povoláni již před narozením. Matce je jejich poslání sděleno předtuchou.

Šamanova dráha a znaky šamanismu

Šamanova životní dráha má obvykle velmi podobné schéma, které se člení do tří fází:

- ◆ 1. fáze – nedobrovolná, neovládaná a nevyžádaná posedlost.
- ◆ 2. fáze – schopnost ovládat duchy.
- ◆ 3. fáze – schopnost užívat svých sil k léčení druhých, nebo jim škodit.

Dalším typickým znakem figury šamana jsou jeho atributy. Například musí vylézt na symbolický strom (symbolizující spojení s ne-lidskými silami). Pak jsou tu materiální odznaky:

- ◆ Buben, cesta do transu
- ◆ Oděv s kostrou (symbol roztrhání)
- ◆ Kosti, peří, kožešina – posvátný děs, může ho posílit zvířecí účes
- ◆ Někde psychotropní látky (i alkohol)

Kosti a masky

V současné době je šamanismus v západních společnostech spojen s velkým byznysem a módou. V každém větším městě jsou obchůdky s šamanskými předměty, semináře, platformy „sdělování zážitků“. Existují nesčetné příručky pro ty, kdo se chtějí stát šamany.

Přispěla k tomu popularita Carlose Castanedy, který je spojen s populárně-naučným vytěžováním šamanismu u indiánů Jakí.

Hlavním hrdinou jeho knih je kouzelník Don Juan Matus kouzelník – Castaneda tvrdí, že je jeho učedník.

Podle učení neošamanismu jsme všichni vyzýváni dostat se do šamanského stavu vědou. Pozornost k tzv. šamanskému uzdravování na Filipínách.

V tradičních společnostech je povaha a povolání šamana považováno současně za hrozbu i požehnání.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Šamanismus podobně jako magie nebo totemismus není náboženstvím, nýbrž technikou.

ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ KAPITOLY

Šamanismus je často považován za jeden z druhů náboženství. Avšak takové hodnocení není na místě. Všeobecné transkulturní rozšíření šamanismu po světě a jeho rozličné podoby spíše ukazují na skutečnost, že se jedná o techniku než o náboženství. Šaman tuto techniku, ke které patří trans, ordály, tanec, zpěv, zařikávání apod. používá, aby komunikoval s duchy a jejich prostřednictvím uzdravoval, zajišťoval ochranu, plodnost, agresivitu nebo škodil. Eliade se nadto domnívá, že šamanismus s náboženstvím spojený je, protože předpokládá víru v nejvyšší bytost. V současné době je velmi populární povrchní nediferenciované nahlížení na šamanismus optikou ideologie New age, které přehlíží nebo minimalizuje kulturní rozdíly. V zásadě můžeme šamanství definovat na základě několika znaků. Sem patří to, že šaman je pánem duchů, má v moci skupinu duchů, používá soubor uznávaných metod a výbavy, jeho praxe má zdůvodnění a ve společnosti zaujímá zvláštní postavení. Role šamanů je jak léčitelská, tak preventivní a závisí na ovládnutí duchů. Občas se šamani stávají obětí vražd, anebo se na vraždách podílejí (Sibiř, Grónsko). Figura šamana vykazuje znaky „zraněných lékařů“ (farmakos), kteří prošli zkušeností obětování, rozsápání, nemoci a znovu se uzdravili, regenerovali. Vlastní šamanova dráha je rozdělena do tří fází: nedobrovolné posedlosti, schopnosti ovládat duchy a schopnosti užívat svých sil ku prospěchu nebo škodě druhých. Za tímto účelem mu slouží jeho odznaky a atributy

jako jsou kostěné masky, buben, nebo psychotropní látky. Velmi diskutovaným jevem je v současnosti módní vlna západního šamanismu s četnými obchody, příručkami, kurzy a lídry. Tento tzv. neošamanismus je však tradičními společnostmi považován za falešný zejména proto, že šaman si své poslání nevolí.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.

ELIADE, Mircea: *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*, Praha, Argo 1997.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

ELIADE, Mircea: *Dějiny náboženského myšlení I, II, III, IV*, Praha, Oikumené 1995, 1996, 1997, 2008.

VITEBSKY, Piers: *The Shaman. Voyages of the Soul, Trance, Extasy aand Healing from Siberia to the Amazon*, London, Macmillan 1995.

SHIROKOGOFF, S. M.: *Psychomental Complex of the Tungus*, London, Kean Paul, Trench, Trubner 1982.

HALIFAX, Joan: *Shaman. The Wounded Healer*, London, Thames and Hudson 1990.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Co definuje šamanismus.
2. Jaké jsou znaky šamana?
3. Jak šaman získává své povolání a jak je k němu vybrán.

4. Co znamená pojem farmakos a sparagmos?
5. Jaké jsou fáze šamanovy cesty.
6. Proč tradiční společnosti nahlíží na západní neošamanismus s despektem?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

9. FORMY A INTERPRETACE ČARODĚJNICTVÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V deváté kapitole se krátce podíváme na základní teorie, které se zabývají fenoménem čarodějnictví. Také zde je nezbytná komplementarita pohledů, teorie se vzájemně doplňují a poukazují na nejednoznačnost jevu. Je důležité si je takto postavit vedle sebe, protože je poté patrnější, že samy o sobě nejsou schopné vysvětlit celek problematiky čarodějnictví nebo ho s despektem zamítnout jako báchorku či naopak neproblematicky adorovat na základě kultu ne nepodobného kultu celebrit. Všechny aspekty čarodějnictví poukazují na strukturální komplexitu problému, který podobně jako jiná obsáhlá témata nemůže být uchopen bez důkladného poznání a vysvětlení. Dále se budeme zabývat konstitutivními rysy čarodějnictví, jeho historickými i současnými podobami. Dotkneme se také vážných etických problémů týkajících se víry v působení a moc čarodějů. Pozornost zaměříme také na fenomén zlého pohledu a nakonec se podíváme na problematiku logického a mystického myšlení.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Co vytváří základní ideu, na které víra v čarodějnictví staví.

Jaké jsou historické a současné podoby čarodějnictví.

Co je to zlý pohled.

Jaké jsou hlavní rozdíly logického a mystického myšlení.

○ **ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:**

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

čarodějnictví, idea životní síly, esence, představa konečného dobra, maso oběti, malefice, zlovolný skutek, uhrnutí, ngua, E. E. Evans-Pritchard, následky čarodějnictví, spolky na léčbu následků čarodějnictví, zlý pohled, závist, život a tekutiny, vyvážený model života, Lucien Lévy-Bruhl, mentální funkce, typy myšlení, to belief

Idea životní síly a představa konečného dobra

Jednou ze základních idejí víry v čarodějnictví je **idea životní síly, esence či energie v lidech**. Této síly se mohou zmocnit nebo jí škodit jiní lidé, jejichž síla je mocnější, zlomyslná nebo se vymyká kontrole.

Další klíčovou představou je **představa konečného dobra**:

- ◇ Existuje pouze konečná dávka zdraví, štěstí a dobra, s níž si lze vystačit.
- ◇ Pokud je někdo úspěšný, plodný nebo šťastný, lze předpokládat, že se tak děje na úkor někoho jiného.
  - ◇ Proto se čaroděj snaží jíst maso oběti a ta onemocní.
  - ◇ Životní síla lidí se chápe jako tekutá. Oběť je vysáta.

Formy čarodějnictví

V dějinách se čarodějnictví profilovalo v různých kulturních a dějinných kontextech. Z tohoto hlediska můžeme vidět tři nejvýraznější okruhy čarodějnictví:

1. **Středověk** – zde se vyskytovalo ve formě proklínání, požehnání, uzdravení, manipulování lidmi a předměty a zlovolnými skutky (malefice)
2. **Období reformace** - církevní reformátoři ztotožnili čaroděje a čarodějnice s protivníky křesťanství. Považovali je za pověřence Satana.

3. Africké čarodějnictví – je blíže představě středověku o zlovolném skutku a uhranutí.

V nedávné době došlo na Západě k nárůstu popularity a módy pohanských forem i projevů čarodějnictví. Některé radikální feministické proudy hovoří o ženské síle, kterou by v sobě měla každá žena odhalit.

Nejvýznamnější práce o africkém čarodějnictví je studie E. E. Evanse-Pritscharda **Čarodějnictví, věštby a magie u Azandů** z roku 1937. Čarodějnictví podle něj vychází z magie.

- ◆ **Ngua** – magie v obecnějším významu je dobrá i špatná.
- ◆ Existují útoky čarodějných sil.
- ◆ Ty se rozpoznávají věštbou.
- ◆ Věštba také označí, který člověk za tím je.
- ◆ Následně se podniknou kroky, které donutí čaroděje svou oběť napadat.
- ◆ Napadání obětí i obrana proti čarodějům je institucionalizována.

V Kamerunu existují spolky na léčbu následků čarodějnictví.

V poslední době sledujeme nárůst počtu obvinění.

S údajnými čaroději je zacházeno jako se zločinci.

Nejčastěji se v Africe setkáváme s obviněními dětí z čarodějnictví (Kinhasa). Výjimečně není ani upálení čarodějnic a čarodějů. V některých oblastech existují tržnice s čaroději: zde si čarodějové vyměňují maso svých obětí.

Jde i o nekrofagii. Nejoceňovanější jsou játra, genitálie, srdce a především ženské pohlavní orgány.

Vše vyplývá z víry, že pojidání masa obětí posílí magické schopnosti.

Zlý pohled

Se zlým pohledem nebo uhranutím se setkáváme zejména v Indii, na Blízkém Východě, Africe, Evropě a oblastech osídlených lidmi z těchto částí světa. Velmi často se s tím například setkáváme u Romů.

Rupert Sheldrake říká, že vysoký počet lidí vnímá, když se na ně někdo dívá. Na bázi empirického výzkumu se fenoménem zlého pohledu zabýval Howard Stein. Ten zkoumal americké Slováky a při výzkumu narazil na spojitost mezi zlým pohledem a závistí, na kterou poukazuje už latinský tvar pojmu.

◇ **závist = invidia = in videre**

Alan Dundes na tomto základě spojuje zlý pohled s čarodějnictvím a domnívá se, že jde o podobné principy strukturálního myšlení, které jsou založeny na přesvědčení, že:

- ◇ **1. život závisí na tělesné tekutině** (voda, semeno, mléko, krev). Ztráta tekutiny se rovná smrti.
- ◇ **2. Dále je tu jakási vulgárně jednoduchá představa o konečném množství dobra** (zisk někoho je ztrátou jiného).
- ◇ **3. Ta zakládá povědomí o tom, že život = vyvážený model** (má-li někdo málo majetku, jiný má víc bohatství, je-li někdo nemocný, jiný je nezbytně zdravý...).
- ◇ **4. A pak je tu představa o propojení párových orgánů.** Pár očí může být ekvivalentem prsů nebo varlat.

Logické a mystické myšlení

Chceme-li proniknout do struktury myšlení přírodních národů, musíme si nejprve uvědomit, že struktura našeho myšlení je odlišná. Struktury myšlení zkoumal filosof a antropolog Lucien Lévi-Bruhl ve své knize Mentální funkce u primitivních národů. Zde dochází k důležitým závěrům:

- ◇ Ani jedna věc či bytost není v kolektivním myšlení primitivních národů tím, čím se jeví našemu rozumu.
- ◇ Rozdíly ve způsobech myšlení narušuje představu psychické jednoty lidí v jednodušších společnostech, kde aristotelská logika neplatí.
- ◇ V nejzákladnějším ohledu existují **dva odlišné typy MYŠLENÍ**

◇ **LOGICKÝ**

◇ **MYSTICKÝ**

Pro porozumění nebo alespoň nahlédnutí odlišnosti mezi logickým a mystickým nám může pomoci výzkum pojmu belief Byrona J. Gooda:

- ◇ **To, jak dnes rozumíme pojmu belief, je teprve nedávného data.**
- ◇ **Ve staré angličtině to believe znamená mít rád, být někomu oddán nebo k někomu lnout.**
- ◇ Ještě **pro spisovatele Chaucera belief vyjadřuje: slíbit někomu věrnost.** Pro Chaucera belief ještě neznámá být oddán něčemu, co se nedá dokázat, nýbrž jde o to slibem žít svůj život ve službě Bohu jako nevolník.
- ◇ Teprve od konce 17 st. se začíná objevovat význam belief jako volby mezi Bůh existuje a Bůh je lidský výtvar.
- ◇ Náš pojem belief se dá obtížně přeložit do ostatních jazyk.

A ještě jeden srozumitelný příklad pro pochopení základního paradigmatického rozdílu mezi logickým a mystickým myšlení. Mary Steedlyová si při výzkumu Karobataků na Sumatře povšimla, že se jí domorodci neptali: „Věříš, že duchové existují?“ Ale „Věříš duchům?“

K ZAPAMATOVÁNÍ

Základních ideje víry v čarodějnictví jsou idea životní síly, esence či energie v lidech a představa konečného dobra.

ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ KAPITOLY

Víra v čarodějnictví vychází z ideje o životní síle, energii nebo esenci v lidech a také z představy o konečném dobru ve světě. Této lidské síly se v přesvědčení daných společenství a kultur mohou zmocnit zlé síly anebo lidé a z jedince ji odčerpát nebo otrávit. Interpretačně vychází čarodějnictví z jednoduché aritmetiky. Když někomu něco chybí, je nemocný nebo v neštěstí někdo jiný má hojnost, zdraví nebo prosperuje. Historicky se čarodějnictví projevovalo v různých formách, jako bylo proklínání, požehnání, malefice, manipulování lidmi, ale také uzdravování. V období reformace souviselo na straně protestantských reformátorů více s obviněním ze satanismu a týkalo se také tzv. odpůrců křesťanství. V současném světě je přítomno především v Africe a v Indii, kde dochází k čarodějnickým procesům i upalování čarodějnic. Setkáváme se také s čarodějnickými trhy s masem obětí, nekroficií nebo spolky na léčení následků čarodějnictví. V západním světě je rozšířený také kult sekty Wicca. Zajímavý je také výzkum jednoho z nástrojů čarodějnictví tzv. zlého pohledu v souvislosti s fenoménem závisti. Obecně můžeme říci, že čarodějnictví souvisí s několika základními předpoklady. Za prvé život závisí na tělesných tekutinách. Za druhé je tu přesvědčení o konečném množství dobra. Za třetí o vyváženosti modelu pohybu dobra a zla. Čarodějnictví a víra v něj předpokládá také mentální nastavení, které nekoresponduje s naším takzvaně logickým mentálním nastavením. Slovo belief jako víru v existenci či neexistenci Boha mnohé kultury neznají. Jejich mentální nastavení je mystické. Neptají se, zdali někdo věří v duchy, ale zdali věří duchům!

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

- BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.
- EVANS-PRITSCHARD, E. E.: *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azands*, Oxford, Clarendon Press 1976.
- LÉVY-BRUHL, Lucien: *Myšlení člověka primitivního*, Praha, Argo 1999.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

GIRARD, René: *Violence and the Sacred*, Baltimore, Johns Hopkins University Press 1992.

GESCHIERE, Peter. 2004. Čarodějnictví a modernita: návrat podivné spřízněnosti. In *Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie*. Skalník, Petr (eds.). Praha, SET OUT.

GINZBURG, Carlo: *Benandanti*, Praha, Argo 2002.

GINZBURG, Carlo: *Noční příběh*, Praha, Argo 2003.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Jaký základní konceptuální rámec víry v čarodějnictví?
2. Co je to představa konečného dobra a jaké má důsledky?
3. Co znamená malefice?
4. Jakým způsobem a na základě čeho má fungovat pojídání masa obětí?
5. Co charakterizuje zlý pohled?
6. Jaký je rozdíl mezi mystickým a logickým myšlením?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

10. POUTNICTVÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Desátá kapitola naváže na tematiku liminality, kterou jsme se zabývali v jedné z předchozích kapitol. Zajímat nás bude, na jakém základě je tento masivně rozšířený fenomén, přítomný překvapivě i v moderní sekulární společnosti založen. Zabývat se budeme fenoménem duchovního magnetismu a podíváme se, jaké formy poutnictví tento duchovní magnetismus vyvolává. Dalším důležitým aspektem spojeným s poutnictvím je také fenomén prolínání, syntézy a inkulturace náboženství. Podíváme se na několik konkrétních příkladů tohoto jevu, především v Latinské Americe, kde došlo k prolnutí kultu Inků a jiných indiánských forem náboženských představ s dominujícím katolictvím. Toto prolnutí nás bude zajímat především v souvislosti s nejvýznamnějšími tamními poutními místy.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

Jak rozumět fenoménu duchovního magnetismu.

Jaké jsou hlavní typy poutí.

Co znamená princip politiky náboženské syntézy.

Jakým způsobem je spojen s poutními místy v Latinské Americe.

ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

pouť, hadždž, mezinárodní dny mládeže, Kumbha Mela, duchovní magnetismus, typologie poutí, ostatky, svatá místa, svaté osoby, Lurdy, synkretismus, náboženská syntéza, regionalizace kultu, Panna Maria Guadalupská, Pán sněžné hvězdy.

Duchovní magnetismus

Dalším fenoménem, který prostupuje různá náboženství a výrazným způsobem se podílí na významovém a obsahovém amalgámu kultury, je poutnictví. Navzdory mnohým předpokladům o konci náboženství v západní kultuře se setkáváme nejen se stálou přítomností pokračování tradice putování na svatá místa, ale dokonce oživeným a sílícím zájmem o poutnictví.

Pojďme vyjmenovat alespoň ty nejvýznamnější poutní světové události:

- ◆ V rámci Islámu je to bezesporu pouť do saudsko-arabské Mekky k černému kameni, tzv. Kábě. Tato pouť se nazývá **Hadždž** a každoročně se jí zúčastní až 2 miliony poutníků.
- ◆ Několik miliónů poutníků přiláká každoročně město Řím, kam putují poutníci k tzv. apoštolským hrobům sv. Petra a sv. Pavla.
- ◆ Několik miliónů poutníků putovalo do Říma v rámci oslav milénia.
- ◆ Naprosto neporovnatelný a unikátní fenomén poutí na shromáždění mezinárodních dnů mládeže založil papež Jan Pavel II. Těchto setkání, která se uskutečnila i v západní Evropě (Itálie, Francie) se účastní miliony mladých lidí.
- ◆ V roce 1958 při stém výročí zjevení Panny Marie v Lurdech pasačce Bernardettě Soubirous připutovalo do Lurd 5 milionů poutníků.
- ◆ V Indii každých 12let na slavnost Kumbha Mela, jež se koná na posvátném říčním soutoku v Allahábátu, doputuje 10 milionů.

Pojďme se ale na fenomén poutnictví podívat z antropologického hlediska a položme si otázku, co je onou hybnou mocí, která dokáže hýbat obrovským počtem lidí celého světa, měnit ekonomiky mnoha zemí, šířit náboženská i politická poselství?

První antropologickou studií o fenoménu poutnictví byla práce o alpské svatyni St. Besse od Roberta Hertze z roku 1913. Poutnictvím se zabýval také kulturní historik a Michail Bachtin. Ten jako klíčový prvek v poutnictví nalézá **diskurz bratrství a sesterství**.

Současná antropologie se v souvislosti s poutnictvím zabývá fenoménem, který James Preston nadeřinoval jako **DUCHOVNÍ MAGNETISMUS**. Následující výzkumy

Otázka
suverenity
a lidských práv

tohoto fenoménu se snaží postihnout význam poutí a poutních míst ve vztahu k nějaké společenské funkci.

- ◇ Poutní střediska jsou vybudována a udržována jako pokladnice kulturních ideálů.
- ◇ Tento fakt odpovídá Durkheimově funkcionalistickému pohledu, podle kterého svatyně ztělesňují nejvyšší cíle a ideály spol.

Fenomén duchovního magnetismu, odkazující na nějaké ideály společnosti ukazuje na vztah mezi poutnictvím a turistikou. **Přesný rozdíl mezi poutí a turistikou totiž nelze nalézt ani stanovit, jde spíše o kontinuum.**

Setkáváme se s poutěmi do míst, kde vznikal Rock-and-roll nebo kde nahrávali Beatles. Existují i poutě do Anfieldu, kde sídlí FC Liverpool. Poutě představují tu větší, tu menší propojení světského a náboženského.

Typologie poutí

Poutí
identita
jednota

Existuje celá řada typologií poutí. My se přidržíme klasifikační typologie antropoložky Fiony Bowie. Ta rozlišuje mezi základními typy poutí následujícím způsobem:

- ◇ 1. **Poutí na posvátné místo**, které je často **spojené s nějakou teofánií**.
Například hora Choreb na Sinaji, poutní místa ve Svaté zemi, ale také mariánská poutní místa (jen za posledních sto let proběhlo po celém světě něco kolem 800 mariánských zjevení).
- ◇ 2. **Poutí k posvátné osobě**, světci. (Pater Pio z Pietralciny, farář z Ars, svatí rabíni). O Rebbi Menachenovi Schneersonovi z Brooklynu, byli jeho stoupenci přesvědčeni, že je mesiáš a že vstane z mrtvých. Již za jeho života se pořádali poutě do Brooklinu v New Yorku.
- ◇ 3. **Poutí spojená s posvátným předmětem** (srub, strom, ostatky, relikvie).
Velmi oblíbeným cílem poutí je například Buddhův zub, Buddhova šlápěj, anebo dopravní sloup v Golden Gate Parku identifikovaný jako Šivův falus.

- ◆ 4. **Pouť jako posvátný text.** Nejtypičtějším příkladem je křesťanská tradice křížové cesty. Nalezneme ji téměř v každém katolickém kostele nebo i volně v krajině. Poutníci ji procházejí, u jednotlivých zastavení meditují události dění a jejich optikou nahlíží i na vlastní skutky a život.
- ◆ 5. **Pouť jako alegorická cesta.** Ta se odehrává například v uzavřeném chrámovém prostoru. Meditační aspekt tu má přednost před chůzí.

Politika náboženské syntézy

Synkreze

Synkretismus je z v rámci teologie vnímán spíše jako určitý negativní jev. To se týká především vulgárního a nerozlišujícího synkretismu a irenismu. Jedná se o určitou pokleslou a degenerovanou podobu náboženských představ. Antropologicky má tento pojem čistě neutrální nádech bez negativních asociací. Je to dáno metodologií. Antropologie nemá metodologický nástroj na zkoumání hermeneutiky náboženských přesvědčení. Její kompetence leží na odlišném poli.

Jako příklad synkreze si můžeme ukázat situaci v Latinské Americe. Dominující, vroucně vyznávaný katolicismus je pouze vrchní vrstvou náboženských představ tamních obyvatel. Tato vrstva je však poněkud tenká.

---- **latinsko-americkou kulturu ovlivnily nejen domácí indiánské tradice, ale také germánské, italské a iberské lidové tradice**

---- V diecézi Eparquia v Brazílii měly značný vliv tradice byzantského obřadu ukrajinského obyvatelstva.

---- a pak je tu vliv mayské imaginace. Mayské slovo překládané jako **poutník znamená pohyb a běh hvězd.**

---- Nejvýznamnější poutní svatyně obou Amerik v Guadalupe, chrám Panny Marie Guadalupské na kopci Tepeyac, je vybudována místě aztécké svatyně zasvěcené bohyni Coatlicue.

- ◆ V Andách panuje přesvědčení, že lidské osudy jsou zčásti určovány chthonickými silami (matka země) – setkáváme se zde s kultem zemských božstev, který se prolíná s kultem mrtvých.

- ◇ Andské kultury znají pouti už 3 tis. let – **Poutní cesty a poutní místa vymezují kosmologickou představu zobrazení sociálně náboženského prostoru.**
  - ◇ Tento způsob myšlení dospěl ke svému vrcholu u Inků. Ti spojili svatyně země prostřednictvím obřadu krve. Obřadní krev se mohla převážet na posvátných plavidlech nebo dokonce v živých obětech.
  - ◇ Posvátná krev putující po celém státě jako v těle se pokládala za něco, co zajišťuje život, plodnost a stálost.
  - ◇ Po příchodu křesťanských misionářů došlo k inkulturaci. Ti přesvědčili místní obyvatele, že lidská krev už není třeba, protože Kristova spasitelná krev byla prolita za spásu všech jednou provždy a je zde přítomná pod způsoby mešní oběti. Na tradičních posvátných místech se začaly budovat chrámy, poutní místa, byly zde umístěny mariánské obrazy. V 16 st. se některé obrazy začaly uctívat jako svaté a došlo k tzv. regionalizaci kultů.
  - ◇ Horská andská svatyně Pán sněžné hvězdy odkazuje na zjevení Ježíše pasáčkovi Marianovi a současně je zde přítomen symbolický boj s ledovcem i kult slunce.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Svatyně ztělesňují nejvyšší cíle a ideály společnosti (Durkheim).

ZÁVĚREČNÉ SHRNTÍ KAPITOLY

Poutě a poutní střediska fungují s nebývalou intenzitou nejen v mimoevropských zemích, ale také v samotné západní sekulární společnosti. Mezi nejvýznamnější poutní události v západním světě patří mezinárodní dny mládeže pořádané katolickou církví s milionovou účastí mladých nebo poutě do Svaté země, francouzských Lurd, italského poutního místa v San Giovanni Rotondo, Loreta či portugalské Fatimy. Velmi známými jsou také svaté poutě do

Mekky, tzv. Hadždž nebo každých dvanáct let se opakující pouť v rámci slavnosti Kumbha Mela v Indii. Všechna tato místa působí a přitahují poutníky silou, kterou James Preston nazývá duchovním magnetismem. Poutní místa současně fungují jako pokladnice kulturních ideálů. Svatyně doslova ztělesňují nejvyšší cíle a ideály společnosti. Právě pro tento duchovní magnetismus nelze přesně stanovit hranici mezi poutnictvím a turismem, avšak to neznamená, že jde o zaměnitelné pojmy. Do základní typologie poutí patří pouť na posvátné místo, k svaté osobě, za posvátným předmětem nebo ostatky, pouť jako posvátný text nebo jako alegorická cesta. Samotná poutní místa v sobě skrývají prolínání a vrstvení několika duchovních tradic. Zpravidla jde o velmi funkční příklad inkulturace a náboženské syntézy. Dobrým příkladem je nejvýznamnější mariánské poutní místo obou Amerik v Guadalupe, které stojí na místě aztécké svatyně bohyně Coatlicue.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: **Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví**, Praha, Portál 2008.

SHAPIRO, Judith: **The Christianization of Tupi-Guarani Cosmology**. *American ethnologist* 1987, 14(1):126-139. <http://documents.tips/documents/from-tupa-to-the-land-without-evil-the-christianization-of-tupi-guarani-cosmology.html>.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

READER, Ian; WALTER, Tony (eds.): **Pilgrimage in Popular Culture**, Basingstoke, Macmillan Press 1993.

STEWART, Charles; SHAW, Rosalind (eds.): **Syncretism/Anti-Syncretism. The Politics of Religious Synthesis**, London, Routledge 1991.

OTTO, Rudolf: **Posvátno**, Vyšehrad, Praha 1998.

ELIADE, Mircea: **Posvátné a profánní**. Praha: Česká křesťanská akademie 1994.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

1. Jak rozumíte pojmu poutnictví?
2. Co je to duchovní magnetismus?
3. Jaké jsou hlavní typy poutí? Uveďte příklady.
4. Jak byste vysvětlili inkulturaci a náboženskou synkrezi? Uveďte příklady
5. Proč ustaly lidské oběti u Mayů?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

11. PODOBY A STRUKTURY MÝTU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Poslední, jedenáctá kapitola nás zavede do prostoru mýtického vyprávění. Nejprve se budeme zabývat rozdílem mezi mýtickým vyprávěním, vyprávěním legend, lidovým vyprávěčstvím a vyprávěním pohádek. Poté se podíváme na základní teoretické vhledy do podstaty a funkce mýtů. Zde nám budou průvodci významní religionisté a antropologové jako Mircea Eliade, Bronislaw Malinowski, Claude Lévi-Strauss nebo Joseph Campbell. Náš zájem se zaostří na tematiku moci mýtu a ideu asociací či vytváření kulturních paradigmat. Krátce se zastavíme u nesnadné problematiky interpretace mýtů a nakonec se vypravíme za jednou z nejdůležitějších autorit zabývajících se mýtem, Jamesem Campbellem a jeho teorií monomýtu. Blíže se seznámíme s mytologickým typem tzv. hrdinovy cesty. Nakonec se krátce zastavíme u otázky urbánních mýtů v současné západní městské společnosti.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování kapitoly bude student znát:

- Jaký je rozdíl mezi mýtem, legendou a lidovým vyprávěním.
- Jaký je vztah mezi příběhem a prožívanou skutečností v mýtu.
- Jak mýty interpretovat.
- Co je to monomýtus a co jsou urbánní mýty.

○ ČASOVÁ NÁROČNOST JEDNOTLIVÝCH KAPITOL:

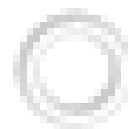
---

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

---

mýtus, legenda, lidové vyprávění, pohádka, Mircea Eliade, Bronislaw Malinowski, Claude Lévi-Strauss, Joseph Campbell, idea asociací, paradigma, znak, moc mýtu, monomýtus, schéma mýtu, archetypy, symbolické typy, hrdinova cesta, iniciace, urbánní mýtus

Mýtus, legendy, vyprávění a pohádky

Termín mýtus je v západní kultuře široce rozšířeným pojmem s rozsáhlým sémantickým polem. Nicméně právě proto dochází často k jeho nesprávnému používání a významovým záměnám. Proto je nezbytné, abychom ho hned v úvodu odlišili od vyprávění, s kterými je zaměňován.

- **Mýtus je posvátný příběh vysvětlující původ světa a lidí.**
- Naproti tomu **legendy** jsou vyprávění, jež se považují do značné míry za pravdivé, ale na rozdíl od mýtů jsou **zasazeny až do epochy po stvoření.**
- **Lidová vyprávění a pohádky** jsou smyšlené příběhy.

Mýty hrály a v důsledcích stále hrají v kultuře významnou roli. To ony například zprostředkovávají kosmologii, která je základem hierarchie významů. Mircea Eliade se domnívá, že moderní čl. tím, že nevěnuje dostatečnou pozornost rituálu a mýtu, je zásadním způsobem duchovně ochuzován.

Interpretace mýtu

Mýty pro nás představují cenný materiál a současně také výraznou obtíž, jak tento materiál dešifrovat a číst. Bronislaw Malinowski zdůrazňuje, že při interpretaci mýtu hraje zásadní roli kontext. Ten nesmí být svévolně vyloučen, ani nesmí být účelově zaměňován. Malinowski stanovuje několik základních kritérií výkladu mýtů:

- ◆ Nestačí se zabývat jen abstraktními koncepty a hledat lidské univerzálie.

- ◇ Původ mýtů spočívá v naší univerzální biologii.
- ◇ **Mýtus v komunitě divochů není jen příběh nýbrž prožívanou skutečností.**
- ◇ Společnost mýty potřebuje ke kodifikaci, vyjádření a pozdvižení sociálního života.
- ◇ Souhlasí s Freudem, pokud jde o vztah mýtu ke snům, nevědomí a sexualitě. Oidipovu komplexu ale odmítá přiznat univerzální interpretativní platnost.
- ◇ Každý menší klan má své mýty o stvoření světa (Trobriandské ostrovy).

V postsvícenských společnostech moc a autoritu mýtu (mýtus jako zdroj autority v přemýšlení o naší minulosti) téměř **nahradily dějiny a sekundární ideologie**.

Rozdíly mezi mýtem a dějinami nejsou ale tak zřetelné, jak by se na první pohled mohlo zdát.

O moc mýtu při formování našich idejí se zajímaly především feministky.

Ferdinand de Saussure se zabýval výzkumem jazyka a jeho strukturou. **Jazyk odhalil jako soustavu znaků, jež mají význam jen ve vzájemném vztahu**. Tento vzájemný vztah nazval sémiologií. Každé slovo je znak, který obsahuje:

- ◇ **označované/pojem,**
- ◇ **označující/obraz.**
- ◇ Jazyk potom můžeme studovat jednak diachronně – jeho vztah k místnímu vývoji nebo synchronně – jako složky jazyka a vztahů v daném čas okamžiku.
- ◇ Důležitá je idea asociací a paradigmatu.

Dalším významný posun v interpretaci mýtu přinesl Claude Lévi-Strauss. Ten stanovuje následující podmínky interpretace:

Označované
a označující

- ◆ 1. mýtus se nikdy nesmí interpretovat individuálně, ale vždy ve vztahu k jiným mýtům.
- ◆ 2. skupina mýtů se nikdy nesmí interpretovat sama, nýbrž s odkazem na
  - ◆ A) jiné skupiny mýtů,
  - ◆ B) etnografii společností, kde vznikají.

Posledním autorem a interpretem mýtu, kterého zmíníme, je **Joseph Campbell**. Ve výkladu mýtů byl značně ovlivněn Freudem a Jungem, avšak za nejširší platformu pro možnost porozumění komplexitě a spletitosti významů považoval své katolictví. Jeho dílo bylo významným inspiračním zdrojem pro Tolkiena a jeho tvorbu. Campbell ve své teorii mýtu tvrdí:

- ◆ že jisté archetypální vzorce se opakují a mohou ve skutečnosti ukazovat na jediný původní mýtus (**monomýtus**), který se postupně vyvinul a penetroval do kultury.
- ◆ že se jisté archetypální vzorce opakují a ve skutečnosti mohou tak ukazovat na tento jediný původní mýtus.

Mýtus hrdiny

Podle Campbella je ve všech mýtech přítomen archetypální vzorec jakéhosi urmýtu. Tento vzorec nazval monomýtem a ztotožnil ho s tzv. mýtem hrdiny. Následně definoval jeho strukturu a popsal tři stádia hrdinovy cesty:

I. ODDĚLENÍ

- ◆ 1. Hrdina je uveden do obyčejného světa struktury.
- ◆ 2. Je povolán k dobrodružství, zpočátku se zdráhá.
- ◆ 3. Vyzve ho moudrý stařec, aby přijal povolání.
- ◆ 4. Překračuje první práh do bájného světa.

- ◇ 5. Při dobrodružství se setkává s protivníky.
- ◇ 6. Někdy se nachází v místě nazývaném „břicho velryby“, „nejhlubší jeskyně“.

Monomýtus

II. INICIACE

- ◇ 7. Hrdina se setkává se ženou či ženami v podobě bohyně pokušitelky.
- ◇ 8. Dochází k určitému usmíření či spojení s postavou otce.
- ◇ 9. Hrdina prochází poslední zkouškou nebo podstupuje utrpení.
- ◇ 10. Získává meč, poklad nebo dobrodiní nebo ezoterické poznání sebe

III. Návrat

- ◇ 11. Hrdina začíná stadium návratu, ale může být zprvu odmítnut zrcadlovitě k obrazu počátečního povolání.
- ◇ 12. Dochází ke kouzelnému letu, při němž ho pronásledují zlovolné síly.
- ◇ 13. Hrdina je zachráněn vnější silou nebo působením z vnějšku.
- ◇ 14. Překračuje práh do obyčejného světa struktury, proměněn zkušeností cesty.
- ◇ 15. Jako pán dvou světů má hrdina moc žít v obou a navíc být prospěšný, rozdávat dary či prokazovat dobro, kterého nabyl lidem v obyčejném světě.

Tato struktura odpovídá struktuře přechodových rituálů: uzavření-proměna-vynoření. Pomocí daného schématu můžeme číst vyprávění o světcích, například o svatém Františku z Assisi nebo mysticích.

Campbell se inspiroje Jungovými čtyřmi základními archetypy kolektivního nevědomí obecnými kulturními symbolickými typy:

Archetypy	Symbolické typy
Stín	Dítě
Anima	Velká Matka
Animus	Hrdina
Selbst	Moudrý stařec Šibal

Urbánní mýtus

Urbánní Mýty někdy lidově přezdívané černá sanitka jsou formou folkloru, který se někdy bere jako fakt i v masmédiích. Formálně jsou základem pro fake news. Pro ně je typické, že:

Černá sanitka

- ◆ Hrají na strunu lidských obav nebo jsou jejich odrazem.
- ◆ Vyvolávají strach ze změny, nové techniky nebo cizince.
- ◆ Nejsou založeny na bezprostřední zkušenosti, ale má se za to, že jsou z důvěryhodného zdroje
- ◆ Staly se přáteli přítele!!!!
- ◆ Nesou s sebou určitý nádech metafyzického ohrožení a úzkosti.

K ZAPAMATOVÁNÍ

Jednoznačně nejzranitelnější skupinou, ve vztahu k násilné diskriminaci, jsou Romové.

ZÁVĚREČNÉ SHRNU TÍ KAPITOLY

Poslední kapitola si klade otázku po povaze a funkci mýtu v kultuře a po jeho vztahu k náboženství. Mýtus je vyprávěním posvátných příběhů vysvětlujících původ světa a lidí. Malinowski upozornil ještě na důležitou skutečnost, že mýtus není jen abstraktním vyprávěním, nýbrž také prožívanou skutečností a jako takový souvisí se sny, nevědomím nebo sexem. Mýtus se ze společnosti nevytrácí, ale mění se jeho formy. Dnes roli mýtu převzaly sekulární ideologie. Vlastní moc a síla mýtu vyplývá z jeho schopnosti označovat skutečnost a poukazovat na označované. Důležitým nástrojem označování je idea asociací, pomocí níž vzniká soustava představ, které konstituují kulturní paradigma. Současně se ale při interpretaci mýtů nesmíme unáhlout. Jde o velmi komplexní a komplikovanou problematiku. Velmi zajímavý vhled do struktury mýtu nám nabízí James Campbell. Všimá si, že uvnitř mýtů se opakují jisté vzorce a archetypy. Na jejich základě identifikoval tzv. monomýtus založený na schématu odchodu-iniciace-návratu. Také bychom ho mohli nazvat mýtem hrdinovy cesty. Také v současné racionalistické atmosféře západní společnosti se rodí určité podoby nových mýtů. Jedním z příkladů je tzv. urbánní mýtus, který staví na úzkosti z nějakého tajemného nepřiznaně metafyzického a iracionálního ohrožení.

LITERATURA, ZE KTERÉ KAPITOLA ČERPÁ

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*, Praha, Portál 2008.

CAMPBELL, Joseph. *Proměny mýtu v čase: vývoj mýtů od raných kultur až po středověké legendy*. Praha: Portál, 2000.

PROPP, Vladimír: *Morfologie pohádky a jiné studie*, Praha, H and H 1999.

ROZVÍJEJÍCÍ LITERATURA K TÉMATU

ELIADE, Mircea: *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie 1994.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Mýtus a význam*, Bratislava 1993.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Štrukturálna antropológia*, Bratislava 2000.

KONTROLNÍ OTÁZKY

---

47. Čím se liší mýtus od legendy, lidového vyprávění a pohádek?
48. Jak interpretuje mýtus Bronislaw Malinowski?
49. Jaká pravidla interpretace mýtu stanovuje Lévi-Strauss?
50. Jakou vnitřní strukturu obsahuje monomýtus?
51. V čem jsou zdroje urbánních mýtů?
52. Co je to sémiologie?

VYHODNOCENÍ

Písemnou formou, elektronicky. Vyhodnocení bude mít tři stupně:

1. přijato bez poznámek;
2. přijato s poznámkami k doplnění;
3. nepřijato.

Název: Antropologie náboženství

Autor: ThLic. František Burda, Ph.D.

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1821. publikaci.

Vydání: první

ISBN 978-80-7435-887-6 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>